

En het dorp zal duren ...

Het praalgraf van Hendrik II van Witthem
en Jacoba van Glymes

nr 48 - oktober - december 2010

trimestrieel tijdschrift van het heemkundig genootschap
"van witthem" Beersel

En het dorp zal duren ...

Het praalgraf van Hendrik II van Witthem
en Jacoba van Glymes

nr 48 - oktober - december 2010

trimestriëel tijdschrift van het heemkundig genootschap
"van witthem" Beersel

Inhoud

<i>Vooraf</i>	MARC DESMEDT	5
<i>Het praalgraf van Henrik II van Witthem en Jacoba van Glymes in Beersel: een uniek overblijfsel van de 15de-eeuwse Brusselse grafsculptuur</i>	DR. BART FRANSEN	6
<i>Bedevaarten en pelgrimstochten naar Onze-Lieve-Vrouw van Alseberg</i>	JAN DE COCK	29
<i>Errata nummer 46 - 47 april-september 2010</i>		66
<i>Colofon</i>		68

Vooraf

MARC DESMEDT

De familie “van Witthem” kwam in de tweede helft van de 14de eeuw in het bezit van de versterkte burcht van Beersel, door het huwelijk van Jan van Witthem met Maria van Stalle. De volgende generaties, verbleven vaak in Beersel, waar ze in de kerk begraven werden. Hiervan getuigen tot op vandaag de beelden in de Sint-Lambertuskerk van Beersel.

Hoe uniek deze wel zijn, vernemen we in het eerste artikel *“Het praalgraf van Henrik II van Witthem en Jacoba van Glymes in Beersel: een uniek overblijfsel van de 15de-eeuwse Brusselse grafsculptuur”*, van doctor Bart Fransen. We zijn hem erg dankbaar voor deze, voor onze gemeente, erg waardevolle studie.

Het tweede artikel moeten we situeren in het domein van de “Volksdevotie”. Bedevaarten en pelgrimstochten zijn gebruiken die hun oorsprong vinden in het voorvaderlijk geloof, dat van vader op zoon en van moeder op dochter werd doorgegeven. Prof. Dr. K. C. Peeters zegt hierover in zijn boek *“Eigen aard”*: “... Dat is zodanig ingeworteld, dat het een beslissende factor is in het voortbestaan van sommige gebruiken en instellingen ...” Er is sedert mei 1946, toen het werk werd uitgegeven, wel een en ander veranderd. Velen zullen deze oude gebruiken als folklore bestempelen. Voor onze voorouders was het een belangrijk onderdeel van hun geloofsbeleving. Historicus Jan De Cock neemt ons mee naar een tijd waar broederschappen van dichtbij, maar ook van ver buiten de provincie, Alsemberg aandeden, en er de gunsten van Onze-Lieve-Vrouw Ster der Zee kwamen afsmeken.

We publiceren ook een erratum.

In vorig nummer liep het trouwens helemaal fout met de nummering. Het dubbel nummer moest zijn: “nr. 46, 47 - april - september 2010”. Met schaamrood vragen we u de correctie met hand te willen aanbrengen op de voorpagina.

Veel leesgenot.

*Het praalgraf van Hendrik II
Van Witthem en Jacoba Glymes
in Beersel: een uniek overblijfsel
van de 15de-eeuwse
Brusselse grafsculptuur*

Dr. BART FRANSEN

De meeste 15de-eeuwse praalgraven in de Zuidelijke Nederlanden zijn verdwenen. Ze zijn louter bekend uit eigentijdse rekeningen of uit latere beschrijvingen, tekeningen en gravures. Een opmerkelijke uitzondering hierop vormt het praalgraf van Hendrik II van Witthem en Jacoba van Glymes in de Sint-Lambertuskerk van Beersel.(1)

Momenteel zijn er van het praalgraf nog twee liggende beelden

6

Praalgraf van Henri II van Witthem en Jacoba van Glymes (Beersel, Sint-Lambertuskerk).

bewaard met hun bijbehorende baldakijnen.(2) Ze liggen op een zwarte steen, op een moderne gemetselde constructie.(3) Hij is volledig uitgevoerd in albast, zij is in witte steen van Avesnes-le-Sec, waarbij slechts het hoofd, de handen en de voeten in albast zijn uitgevoerd. De beelden zijn verrassend goed bewaard.(4) Oorspronkelijk waren het vrouwenbeeld en de baldakijnen voorzien van polychromie, wat nog mag blijken uit enkele restanten, die met het blote oog goed zichtbaar zijn. Zo zijn er sporen van rode en blauwe verf in de plooien van de mantel, blauw in de halsband van het hondje, geel en groen in het parelsnoer. In de baldakijnen vertonen de gewelven en de achtergrond in het metselrijwerk een blauwe beschildering. Hier en daar zijn er ook resten van rode verf en verguldsel.

Eigenaardig genoeg komt het praalgraf helemaal niet voor in de literatuur over de 15de-eeuwse beeldhouwkunst. Die leemte is voornamelijk te wijten aan het feit dat de beelden, onder meer door toonaangevende geleerden als Alphonse Wauters(5) en Henry Rousseau(6), geïdentificeerd werden met Hendrik III van Witthem en zijn vrouw Isabella van der Spout, overleden respectievelijk in 1515 en 1503, en dat het beeldhouwwerk bijgevolg als een 16de-eeuwse constructie werd beschouwd. Paul Saintenoy (1931) rekende het praalgraf zelfs tot het oeuvre van de renaissancebeeldhouwer Jan Mone, de hofkunstenaar van Karel V. Wauters' identificatie van de twee personages en de daarmee samenhangende 16de-eeuwse datering, kenden in de literatuur tot op de dag van vandaag een hardnekkige traditie.(7) Slechts enkele auteurs weken af van deze algemeen aanvaarde stellingen, maar hun studies kenden zo goed als geen gevolg.(8) Zelfs in publicaties die specifiek betrekking hebben op laatmiddeleeuwse praalgraven worden de liggende beelden van Beersel nooit vermeld.(9)

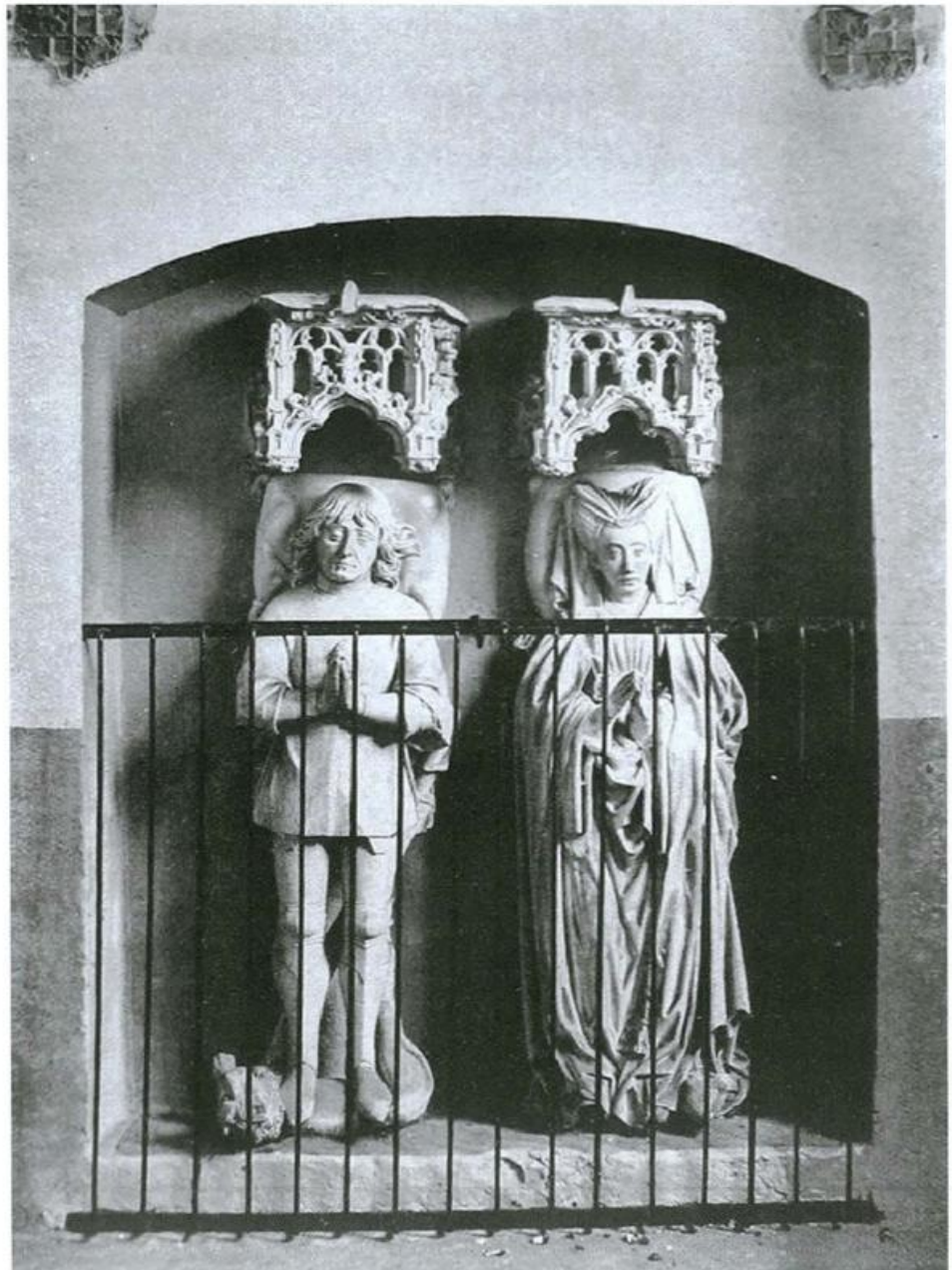
In deze bijdrage wil ik aantonen dat het praalgraf dateert uit het derde kwart van de 15de eeuw en dat de liggende beelden niet Hendrik III en zijn vrouw voorstellen, maar zijn ouders, te weten Hendrik II van Witthem en Jacoba van Glymes, overleden in 1454 en 1462, en die beiden tot de welgestelde Brabantse adel behoorden met goede banden aan het Bourgondische hof.

Een verdwenen gewaand manuscript.

Valckeneer heeft reeds gewezen op de grote verwarring in de literatuur tussen het gotische praalgraf in albast en Avesnessteen en een tweede grafmonument in de kerk: een monumentale grafzerk (2 m 27 cm bij 3 m 65 cm), waarvan de gehavende fragmenten in 1913 werden opgegraven en sinds 1927 opgesteld liggen op een

verhoog rechts in de dwarsbeuk. Stilistisch beantwoordt deze grafsteen aan de vroege 16de-eeuwse renaissance. Dankzij de fragmentarisch bewaarde epitaaftekst, kunnen de voorgestelden met absolute zekerheid geïdentificeerd worden met Hendrik III van Witthem en zijn echtgenote Isabella van der Spout.(10)

Beide grafmonumenten stonden oorspronkelijk opgesteld in de grafkapel van de heren van Witthem, gebouwd tegen de zuidzijde van de parochiekerk.(11) Na een zware brand in 1730, waarbij de kerk en de kapel zwaar werden beschadigd, werd met de gedeel-

Oude foto van de opstelling in de torennis, gepubliceerd door Charles Mertens in: *Les fastes du Brabant: le château féodal de Beersel et ses seigneurs*, 1942, p. 141.

telijke sloop en heropbouw begonnen. Het kerkgebouw werd uitgebreid en de toenmalige eigenaar van de grafkapel, de hertog van Arenberg, stond deze kapel in 1762 af aan de parochie. De kapel, of wat er nog van overbleef, werd vervolgens ingelijfd bij het kerkgebouw. Terwijl de restanten van de vernielde grafzerk van Hendrik III en zijn vrouw onder de vloer van de nieuwe kerk verdwenen, werden de twee laatgotische liggende beelden, de bijbehorende baldakijnen en vier wapenschilden, op vraag van de hertog, van de sloop gered. Ze werden opgesteld in een nis aan de ingang van de kerk, zoals blijkt uit oude foto's.(12)

Jammer genoeg zijn de vier wapenschilden vandaag spoorloos.(13) Op een ongedateerde foto, in 1942 gepubliceerd door Mertens, zijn er slechts twee zichtbaar(14), behorende tot het geslacht van Witthem: gevierendeeld, in I en IV een leeuw, in II en III een uitgeschulpt kruis; het schild is gedekt met helm en dekkleden. De twee andere wapens, niet zichtbaar op de foto, waren wellicht die van de echtgenote.(15)

Over het oorspronkelijke uitzicht van het praalgraf zijn we wel goed ingelicht dankzij een 18de-eeuws manuscript, getiteld "*Mémoire touchant la très illustre famille de Witthem*", en toegeschreven aan Egidius De Coninck, pastoor van Beersel. Het handschrift werd nog door Wauters geconsulteerd, maar werd in de latere literatuur beschouwd als verdwenen.(16) Maar het manuscript blijkt zich wel degelijk in de Koninklijke Bibliotheek van België te bevinden. Het is samen met andere handschriften ingebonden in een bundel getiteld "*Documents généalogiques concernant les chevaliers de la Toison d'Or*" (Brussel, KBR, Ms. 20870). Het manuscript is in zeer goede staat, duidelijk leesbaar en bevat tal van nieuwe en waardevolle gegevens over de familie van Witthem en hun grafkapel.

Het gotische praalgraf zou zich achteraan in de kapel bevonden hebben, boven een grafkelder. Het was 5 voet hoog (138 cm), 12 voet lang (331 cm) en 6 voet breed (165 cm). Aan de zijden van de tombe bevonden zich vier wapenschilden,(17) en op koperen plaatjes bevatte het een inscriptie in gotische letters, die het manuscript integraal weergeeft:

"L'inscription de cette tombe portait en lettres gothiques et gravées en des lames de cuivre comme suit:

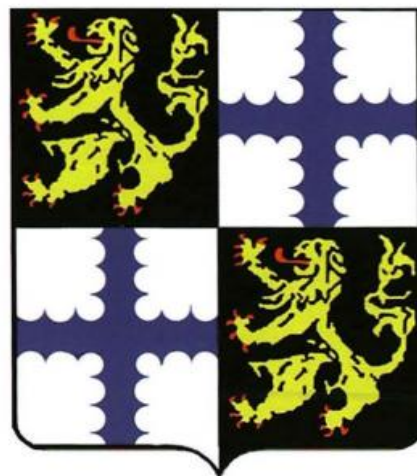
*Hier lieg[t] begrave Edele en welgeboren h[eer]
Henrick va[n] Wittha[m] Ridder h[eer] va[n] Beerssel va[n]
Braechen, nijmes, placenoit, hooghvoeghe va[n] covij[n]
die sterf A[nno] M CCCC XLVIII XI dec[em]bris
en vr[ouwe] m[ar]griete va[n] Edinge[n] sijn geselline*

docht[er] s'greve va[n] roisij[n] e[n] cha[m]paigne die sterf
 29 jan[u]arij int voirs[creven] ja[er]
 e[n] Edele e[n] welgebore jonck[heer] he[n]rick so[n]e h[eer]
 he[n]ricx va[n] wittha[m] h[eer] va[n] Beerssel va[n] braech[en]
 nijmes, placenoit hoogvoeghe va[n] covij[n] etc die
 sterf A[nno] M CCCC LIII XIII julij
 en jouffr[ouw] jaqmijne outste docht[er] s'he[r]en berge
 op te zoo[m] sijn gesellin die sterf MCCCC LII
 bit vor d[ie] siele."(18)

Deze epitaaftekst maakt duidelijk dat zowel Hendrik I van Witthem en Margareta van Edingen er begraven liggen, alsook hun zoon Hendrik II van Witthem en diens vrouw Jacoba van Glymes.

Maar wie is dan het voorgestelde koppel van het praalgraf? Op basis van de breedte van de tombe kan worden uitgesloten dat er nog twee liggende beelden zouden ontbreken.(19) Waarschijnlijk stelt het praalgraf het jongere koppel voor, Hendrik II van Witthem en Jacoba van Glymes, en hebben zij bij de opdracht van hun grafmonument ook hun ouders willen herdenken die in de zelfde kapel begraven liggen. Een bijkomend argument voor deze stelling, is de verdere beschrijving van de kapel in het 18de-eeuwse handschrift: *"dans la muraille et dans les vitres de cette chapelle il y avoit des armoiries de l'illustre maison de Witthem et de Berghe, mais comme cette année 1763 cette chapelle a ete demolie [toegevoegd: rebatie] et elargie des fondemens, ces antiquités n'ij subsistent plus, ne fut la representation de la premiere tombe [i.e. het praalgraf] qui a été mis dans la muraille vers l'occident avec des armoiries."*

Dat de muren en de glasramen van de kapel versierd waren met

Het wapen "van Witthem".

Het wapen x"van Bergen op Zoom".

de wapens van "l'illustre maison de Witthem et de Berghe" is belangrijk. "Berghe" slaat allicht op Bergen op Zoom, de zeer welvarende heerlijkheid die aan de ouders van Jacoba van Glymes toebehoorde en waarvan Jacoba het wapen voerde. Jacoba was de oudste dochter van Jan I van Glymes (1390-1427) en Johanna van Boutersem. Deze Johanna was de enige erfgename van de heerlijkheid Bergen op Zoom. De erfenis van deze welvarende heerlijkheid was één van de redenen waarom de daaropvolgende generaties niet langer het wapen van hun vader, van Glymes, voerden, maar dat van hun moeder, van Bergen op Zoom: "Doorsneden: I gedeeld a in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel, b in goud 3 palen van keel, II in sinopel 3 maliën van zilver, geplaatst 2 en 1."

Dat de kapel versierd was met de wapens van Witthem en van Bergen-op-Zoom, wijst er dus op dat Hendrik en Jacoba belangrijke schenkers waren en dat zij mogelijk de bouw van de kapel hebben bekostigd. Indien zij de kapel gesticht zouden hebben, dateert deze van na hun huwelijk in 1438.

Ook andere objecten in de kerk, buiten de grafkapel, blijken schenkingen te zijn van de van Witthems.

Doopvont in Beersel

**Doopvont in Plancenoit -
Sint-Catharinakerk**

Zo is er een arduin doopvont dat het wapen van van Witthem draagt, en een stenen wijwatervat met het wapen van van Witthem en Edingen, dat refereert aan het echtpaar Hendrik I van Witthem en Margareta van Edingen. Hoewel niet precies kan worden uitgemaakt welke van Witthem deze schenkingen deed, mag alleszins worden aangenomen dat de doopvont en het wijwatervat 15de-eeuws zijn. Bovendien valt op dat in geen van beide de keten van het gulden vlies verwerkt is.⁽²⁰⁾ Dit maakt het waarschijnlijk dat niet Hendrik III, ridder van het gulden vlies, de schenkingen deed, maar Hendrik I of Hendrik II. Opmerkelijk is bovendien dat van de doopvont een haast identieke tweede versie bestaat in de parochiekerk van Placenoit, een gebied dat Hendrik I had verworven door zijn huwelijk met Margareta van Edingen, zodat hij wellicht als schenker mag beschouwd worden.

Dankzij het manuscript van Egidius De Coninck weten we ook dat Hendrik II van Witthem een jaarlijkse zielemissen stichtte. Uit "een oud register van de kerk" van Beersel noteerde hij immers: *"item h[eer] heijnrick van wittham ridder hee[r] te B[eer]sele etc die sterft int jaer ons he[r]en mccccxliij opte xien dach decembris en[de] heeft ghelaten voer sijn jaergetijde de[n] parochiae ij oude gr[o]t[en] den coster[r] j oude gr[o]t[e] en[de] dit salmen doen des dijsendachs ante thome met eender gesongeder missen en[de] met drijwer te ludene."*⁽²¹⁾

Dat Hendrik II van Witthem elke dinsdag vóór Sint Thomas herdacht wilde worden houdt wellicht geen verband met een altaar of een bijzondere verering voor deze heilige. De nacht van 21 december, destijds de feestdag van Sint Thomas, is de langste van het jaar, en gezien de middeleeuwse connotaties tussen nacht en dood was die periode een uitermate geschikt moment voor jaargetijden.

De vermoedelijke bekostiging van de grafkapel, de schenkingen aan de kerk en het ingestelde jaargetijde, maken het zeer aannemelijk dat Hendrik II van Witthem ook zijn praalgraf in de grafkapel wilde oprichten.

Trouw aan het Bourgondische toonbeeld.

Zowel Hendrik van Witthem als Jacoba van Glymes waren afstammelingen van bastaardzonen van Jan II, hertog van Brabant (ca. 1275 - 1312), respectievelijk Jan van Cosselaer, heer van Witthem († 1374), en Jan van Cordekin, heer van Glymes (1298 - 1340). Als bastaardafstammelingen waren de van Witthems gekend voor hun loyaliteit aan het hertogelijke hof, waar velen van

hen belangrijke administratieve functies vervulden. Hendriks grootvader, Jan II van Witthem, was één van de belangrijkste raadsheeren aan het Brabantse hof en verkreeg in 1391 de hertogelijke vergunning, een schepenbank in te stellen voor zijn goederen in Sint-Genesius-Rode, Alseberg, Dworp, Linkebeek en Beersel.

Hendrik's vader, Hendrik I van Witthem, was eveneens hertogelijk raadsheer. Uit documenten is geweten dat hij in 1402 steun kreeg van de hertogin Johanna van Brabant bij de bouw (of de heropbouw) van zijn majestueuze burcht van Beersel(22), een vooruitgeschoven verdedigingspost van Brussel, waarvan recent archeologisch onderzoek bevestigt dat de oudste delen teruggaan tot het begin van de 15de eeuw.(23) Toen rond 1404 zijn eerste zoon werd geboren, Hendrik II van Witthem, zou Anton van Bourgondië in hoogsteigen persoon, in naam van de hertogin Johanna van Brabant, als peter hebben opgetreden.(24)

Nog voorspoediger dan de carrière van Hendrik II, was die van zijn zoon, Hendrik III (ca. 1445 - 1515) die zijn gebied verder kon uitbreiden, onder meer door zijn huwelijk met Isabella van der Spout (ca. 1440 - 1503). Hendrik III was raadsheer van Brabant, was kamerheer van Filips de Schone, werd in 1491 ridder van de Orde van het Gulden Vlies en een jaar later amman van Brussel. Samen met zijn vrouw werd hij begraven in de grafkapel, waar de monumentale grafsteen hen in herinnering hield.

Gezien de van Witthems zo nauw verbonden waren aan het hertogelijke hof, is het niet verbazingwekkend dat het grafmonument van Hendrik II en Jacoba dan ook verschillende "hertogelijke" kenmerken bevat. Vooreerst is er de dure materiaalkeuze. Albasterbeelden, zeker van die afmetingen, zijn bijzonder zeldzaam voor de 15de eeuw. Het materiaal lijkt voorbehouden voor zeer belangrijke opdrachten, zoals bijvoorbeeld die door Filips de Goede voor de graftombe van zijn eerste vrouw, Michelle de Valois (1395 - 1422) in de Sint-Baafsabdij in Gent(25), uitgevoerd in de periode 1436 - 1443 door Gilles de Blackere en Tydeman Maes.(26) Thans rest van dat praalgraf enkel nog een fragment van de marmeren deksteen (Gent, Sint-Baafskathedraal). Maar dankzij een 19de-eeuwse reconstructietekening(27) (Gent, Stadsarchief), wordt wel duidelijk dat Filips de Goede het Bourgondische voorbeeld in Champmol volgde, waar een wit liggend beeld eveneens gecombineerd werd met een zwarte deksteen.

Het lijkt geen twijfel dat de materiaalkeuze voor de tombe van Hendrik II en Jacoba van Glymes op dergelijke Bourgondische praalgraven teruggaat. Uit de schaarse voorbeelden blijkt dat de keuze voor albast in het Brusselse niet evident was. De analyse van

Liggend beeld van Hendrik II van Witthem (detail).

het albast in Beersel, uitgevoerd in de jaren '60 door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium(28), wijst op een mogelijke Italiaanse oorsprong, wat niet ongebruikelijk is.(29) Door het transport en de steensoort zelf, was een uitvoering in albast zeker niet goedkoop.(30) Of er in de 15de eeuw in de Zennestad een albasthandel bestond en of er gespecialiseerde albastbewerkers waren, is echter niet geweten. Het is daarom niet uitgesloten dat voor het Beerselse praalgraf een beeldhouwer van buiten Brussel gevraagd werd, bijvoorbeeld uit Brugge, waar de albastbewerking wel gedocumenteerd is.

Ondanks het gebruik van dure materialen, blijft het praalgraf van Beersel een bescheiden afspiegeling van de rijkdom en pracht van de eerder vermelde hertogelijke graven in Dijon.

Anders dan van Hendrik II, zijn van het liggend beeld van Jacoba immers enkel het hoofd, de handen en de geschoeide voeten uit albast gehouwen. De rest van het liggend beeld is van witte steen uit de streek van Avesnes-le-Sec. Deze was zonder twijfel goedkoper, al mag niet vergeten worden dat de kosten voor de polychromie ook erg konden oplopen.(31)

Het gebruik van twee verschillende steensoorten mag op het eerste zicht misschien vreemd lijken, uitzonderlijk was deze kostenbesparende praktijk zeker niet. Zij vindt haar oorsprong in de grafzerken in bas-reliëf, zoals die van ridder Raes de Greis († 1318) uit de abdij van Villers-la-Ville (Brussel, Museum van de Hallepoort),

waarbij het gelaat, de handen en de voeten uit een kostbaarder materiaal waren vervaardigd. In een opdracht aan de Gentse beeldhouwer Jan de Meyere, wordt zelfs gespecificeerd dat van twee liggende stenen beelden de *“hande ende aensichte van witte steenen van Lyons”* moesten zijn.⁽³²⁾ Met deze benaming werd waarschijnlijk albast afkomstig van Lyon bedoeld. In tegenstelling tot de onderdelen in albast, werd het lichaam in witte kalkzandsteen wel gepolychromeerd, wat voor die tijd ook zeer gebruikelijk was.⁽³³⁾

Een tweede aanwijzing voor de uitzonderlijke betekenis van het Beerselse praalgraf is het zeer verfijnd vakmanschap waarvan beide beelden getuigen.

Van Hendrik II bijvoorbeeld, valt het haar in dikke lokken sierlijk neer op het hoofdkussen. Op de handen zijn de aders haarfijn in reliëf uitgevoerd, en de kleurnuances van het albast spelen daar uitstekend op in. De maliënkolder is met bijzonder veel precisie weergegeven. Er is geen spoor te bekennen van enige gewrongenheid. De leeuw lijkt zelfs op elk moment te kunnen rechtveren. Een staaltje van sculpturale virtuositeit is de staart van de leeuw, die een sierlijke S-lijn vormt onder Hendriks benen en uitkomt ter hoogte van de rechterknie. Opmerkelijk is ten slotte dat het beeld van Hendrik II volledig geconcipieerd is als liggende figuur; wat bij gisanten niet steeds het geval is: de haarlokken vallen neer op het kussen en de stoffen komen in zigzagplooiën neer op de grafsteen.

Bij het beeld van Jacoba is dit laatste niet het geval. De voile van het hoofddekseel, de wijde mouwen van het kleed, het neerhangende ceintuureinde en de V-vouwen in de mantel, suggereren een staande houding. Maar deze inconsequenties doen echter geen afbreuk aan het technische vakmanschap van de beeldhouwer. Dat blijkt onder meer uit de verfijnde weergave van kledingstoffen: de driehoekige zijden van het V-vormige bourrelet lijken bezet met pareltjes in ruitvorm; de bewerking in het V-vormige décolleté en de zoom van de mouwen suggereren een pelsen rand; de ceintuur bevat decoratie in reliëf; en de vacht van het hondje ten slotte is heel precies uitgevoerd met parallelle inkervingen. Deze aandacht voor het detail gaat samen met een globale eenheid in de uitwerking van de hele figuur: De zware mantel en het brede hoofddekseel verlenen statigheid en elegantie aan deze nochtans slanke en eerder kleine vrouw.

Tenslotte zijn ook de twee baldakijnen een goed voorbeeld van zeer fijn uitgewerkte mini-architectuur. Op de achterzijde zijn in sierlijke gotische letters de afkortingen voor Jezus en Maria gebeiteld, IHS en MAR. Die afwerking wijst erop dat de baldakijnen bedoeld

Liggend beeld van Jacoba van Glymes (detail).

Liggend beeld van Jacoba van Glymes (detail - uitvergroting).

waren om rondom gezien te kunnen worden en dus mag worden uitgesloten dat ze bestemd zouden zijn voor rechtopstaande beelden. Wel is het zo dat de baldakijnen in Beersel wellicht verwisseld werden en dat het mariamonogram aanvankelijk bij het vrouwenbeeld hoorde, en dat van Jezus bij het mannenbeeld.(34)

Baldakijn met inscriptie 'IHS'.

Baldakijn met inscriptie 'MAR'.

Portret van Henri II van Witthem.

Portret van Jacoba van Glymes.

Een derde aspect is de natuurgetrouwe fysionomie van beide personages, die zeker voor Hendrik II nauwelijks geïdealiseerd lijkt. Deze heeft een uitstekende kin, dunne lippen, opvallende jukbeenderen en kraaienpoottrimpels. De neus is niet meer origineel. Hendrik heeft de ogen half geopend, ziet er niet echt oud, maar eerder vermoeid uit. Jacoba heeft een slank, egaal gezicht, mooie volle lippen, en lijkt jonger. Haar ogen zijn wijd open en waren, evenals die van Hendrik, oorspronkelijk wellicht ingekleurd. Dat zou immers verklaren waarom geen pupil werd ingekerfd. Toen Hendrik II in 1454 overleed, was hij vijftig jaar oud. Jacoba overleed acht jaar later, op tweeënveertigjarige leeftijd. De geïndividualiseerde trekken van het echtpaar doen vermoeden dat de beeldhouwer beschikte over natuurgetrouwe portretten van hen, allicht bij leven gemaakt.

Een vierde en laatste aspect dat bijzondere aandacht verdient is de rijkelijke en modieuze kleding, die als uiting van sociale status, een waar vertoon is van rijkdom en weelde. Hendrik II is gekleed als ridder. Hij draagt boven het wambuis een maliënkolder met daarover een wapenrok. De benen zijn bedekt met harnasplaten en knieklappen. Jacoba is uitgedost als adellijke dame. Onder de open wijde mantel draagt ze een lange houppelande, aan de V-hals en aan de brede mouwen voorzien van een pelsen zoom. Het V-vormige bourrelet is niet identiek aan het hoofddekseel van Margaretha van Eyck (?) uit 1439 (Brugge, Groeningemuseum), zoals de Borchgrave stelde, noch aan dat van mevrouw Arnolfini in het Londense portret uit 1434 (National Gallery). Het exemplaar in Beersel

Liggend beeld van Isabella van Bourbon (1476, brons, 193 x 68 cm, Antwerpen, kathedraal, foto Johan Geleyns) versus Jacqueline de Glymes.

Liggend beeld van Jacoba van Glymes.

lijkt een verder ontwikkeld model van een paar decennia later, zoals bijvoorbeeld gedragen door de pleurant Jacoba van Beieren bij het praalgraf van Lodewijk van Male in Rijsel (1454-1455), en bekend uit de tekeningen van Antonio de Succa(35) (Brussel, Koninklijke Bibliotheek). Een dergelijk bourrelet met hoge uitstekende zijvlakken en met een broche bovenaan in het midden, komt ook voor bij een bronzen pleurant van het graf van Isabella van Bourbon uit 1476(36) (Amsterdam, Rijksmuseum). Zoals bij verschillende vrouwelijke pleurants van de vermelde praalgraven is ook Jacoba's ceintuur vrij hoog en strak om het middel gebonden. Dit geeft aan het kledingstuk en de mantel een extra monumentale dimensie. Het lange gebedssnoer met daaraan een kruisje wijst op haar vroomheid. Terwijl het hondje bij de vrouw een teken van

echtelijke trouw is, wijst de leeuw bij de man op kracht en moed, hetgeen aansluit bij de traditionele funeraire iconografie.

Besluit.

Het onderzoek heeft de naam van de beeldhouwer niet kunnen onthullen, maar is er wel in geslaagd om de ontstaanscontext van het praalgraf in een nieuw daglicht te plaatsen. Indien het monument dateert uit het derde kwart van de 15de-eeuw, wat bevestigd lijkt door de kleding en door de sterftedata van Hendrik en Jacoba, respectievelijk 1454 en 1462, dan sluit het praalgraf chronologisch dicht aan bij het eerder vermelde bronzen praalgraf in Rijsel en bij zijn houten versie in Brussel.

Het graf in Brussel had ongeveer dezelfde afmetingen als dat in Beersel(37) en vertoonde eveneens een epitaaftekst in koperen plaatjes rondom de zwarte deksteen.

Beide monumenten, in Rijsel en in Brussel, waren uitgevoerd in opdracht van Filips de Goede in de jaren 1450 door een Brussels team van grote kunstenaars: Rogier van der Weyden, Jean Delemer en Jacob van Gerinnes.

Liggend beeld van Isabella van Bourbon (detail).

Liggend beeld van Jacoba van Glymes (detail).

Naast latere tekeningen en gravures, geeft de tombe van Isabella van Bourbon in Antwerpen met zijn pleurants in Amsterdam wellicht de beste driedimensionele indruk van de verdwenen praalgraven in Rijsel en Brussel. Niet enkel het hoofddekseel van één van de pleurants is bijzonder gelijkaardig aan dat van Jacoba van Glymes,

ook de monumentaliteit en de diep gemoduleerde ongekunstelde V-plooien lijken schatplichtig aan een zelfde stroming. Zelfs beide hondjes lijken op elkaar.

Aangezien het mecenaat van het Bourgondische hof een voorbeeldrol speelde, zeker voor wie er op een goed blaadje wilde staan, zoals de van Witthems, is de verleiding groot om te veronderstellen dat de ridder van Beersel in dit vergeten meesterwerk niet enkel het Bourgondische grafmodel liet nabootsen, maar dat hij ook werkelijk de opdracht liet uitvoeren door kunstenaars uit de hertogelijke entourage.

Voetnoten.

- 1 Dit onderzoek maakte deel uit van mijn doctoraal proefschrift, getiteld *"Stenen Beeldhouwkunst in Brussel ten tijde van Rogier van der Weyden"* (Leuven, 2009), dat werd uitgevoerd in functie van de tentoonstelling Rogier van der Weyden. De Passie van de Meester (Leuven, september - december 2009). De onderzoeksresultaten die in dit artikel voorkomen, werden reeds gepresenteerd op het internationaal colloquium *"Rogier van der Weyden in context"* (Leuven, 22-24 oktober 2009) waarvan de handelingen binnenkort verschijnen. De integrale studie van het Beerselse praalgraf zal in de loop van de komende jaren verschijnen in de publicatie van mijn doctoraal proefschrift bij uitgeverij Brepols. Graag wil ik Marc Desmedt en Hubert Rijmenhout danken voor hun hulp en steeds aangename ontvangst in Beersel.
- 2 Afmetingen van de man: b. 48 cm x l. 154 cm x h. 37 cm; de vrouw: b. 52 cm x l. 152 cm x h. 42 cm en beide baldakijnen: b. 51 cm x l. 39 cm x h. 38 cm.
- 3 Deze werd samen met de zwarte deksteen geïnstalleerd in 1927, jaartal dat in de linker zijkant staat ingeschreven.
- 4 Alleen bij aandachtig onderzoek blijken diverse beschadigingen. De enkele barsten in de steen dateren wellicht van de brand van de kerk in 1730. Verschillende kleine, uitstekende stukken zijn afgebroken, zoals de kwastjes aan het rechterhoofdkussen en één oor van het hondje. Grotere stukken, zoals de handen van de vrouw en de hond, zijn ooit afgebroken en later terug aan het beeld bevestigd. Afgaande op de restanten van de stoffering, lijken de stukken wel nog de originele te zijn. De punt van de neus van de man daarentegen is tijdens een (19de-eeuwse?) restauratie toegevoegd. Ook

de baldakijnen zijn, zoals de beelden zelf, in goede staat, al ontbreken een vijftal losse steenblokjes die aan de bovenzijde de sleuven van het metselrijwerk moesten opvullen.

- 5 Wauters 1841a, p. 18-19 ; Wauters 1855-1857 (heruitg. 1971-1975), vol. 10 (1855), p. 282-291.
- 6 Rousseau 1890, p. 400.
- 7 Van de auteurs die Wauters en Saintenoy volgden vermelden we onder meer: Teirlinck & Stijns 1883, p. 123 ; Theys en Proost 1963 ; Franssens 1989, p. 19; Desmedt 1993, p. 23; Doperé 2004, p. 36.
- 8 Gautier 1839, p. 384-387 ; Mertens 1942, p. 142 ; De Borchgrave d'Altena 1944, pl. LX en LXI ; Valkeneer 1963, p. 113-115.
- 9 Bijvoorbeeld: Bauch 1976; Panofsky 1992; Morganstern 2000.
- 10 De epitaaftekst is voldoende leesbaar om er de inscriptie in te herkennen, zoals die door Sanderus integraal is gepubliceerd (Antonius Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, 1659). Deze tekst, in het Frans en in verzen opgesteld, vermeldt de namen van de overledenen, hun sterfdata, titels, grondbezit en functies aan het hof: "*Cy dessous gist Henry de Witthem Seigneur / De Beersele, en son tems bon Chevalier d'honneur, / Qui fut de Bautersem Seigneur jusques enfin, / De Braine & Overysque, Advoué de Convin, / De Placinoit, Schoutrine & Ruysbroeck aussi / Seigneur de petit Reux, Dieu l'en avoit party / Chambellan fust second du Roy, de la Toison / Chevalier tres prudent gouvernant la Maison / Apres qui le dit Roy Philippe alla vers Castille / Luy laissant son thresor, son noble fils & fille, / Desquels fut Gouverneur & Chambellan premier / Don chacun se loua jusques à moindre Officier / Tellement gouverna le Jeune Prince & Dames, / Qu'il doit avoir loyer avec les saintes ames / Le dix-septieme de Septembre son ame à Dieu recommanda / L'an mil cinq cens & quinze à cinq heures du matin de ce siecle trespassa. / Dame Isabeau Despout sa compagne & Epeuse, / Gist après luy, qui fut Dame tres vertueuse / Qui trespassa le dixieme du mois de Juin à dix heures devant midy, / En l'an mil cinq cens & trois, Dieu ait de benoiste ame misericorde & mercy.*" Gepubliceerd onder meer in De Valkeneer 1963, p. 118; Mertens 1942, p. 57, de Ryckman de Betz & de Jonghe d'Ardoye, vol. 2 [1956], p. 460-462.
- 11 Deze kapel is onder meer zichtbaar in de oudst bekende afbeelding van de Sint-Lambertuskerk, opgenomen in het

- kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren uit de periode 1716-1720. Zie Laurent 1996, p. 27.
- 12 Onder meer de foto met cliché nr. B10607 (Brussel, KIK) en de foto gepubliceerd door Mertens 1942, p. 141.
 - 13 Mogelijk bevinden ze zich nog steeds in de muur van de kerktoren, verborgen achter een pleisterlaag.
 - 14 Mertens 1942, p. 141.
 - 15 Dit zou immers verklaren waarom Gautier precies op basis van de wapens de beelden wist te identificeren met Hendrik II van Witthem en Jacoba van Glymes. Zie Gautier 1839, p. 385, n. 1.
 - 16 Teirlinck & Stijns zijn van mening dat het *"verdoold [is] geraakt; althans het bevindt zich niet meer op den catalogoog der handschriften van gemelde bibliotheek"* (Teirlinck & Stijns, 1883, p. 6, 17-18). Latere auteurs, van wie enkele nochtans een doorgedreven bronnenonderzoek verrichtten (Mertens 1942, Theys & Proost 1963 en Hublou 1988), hebben het verloren gewaande manuscript evenmin aan het licht kunnen brengen.
 - 17 Over de wapenschilden bericht tevens het 18de-eeuwse parochieboek van Beersel, geciteerd door Theys en Proost: *"De tombe [...] met de wapenen daer aen dependende."* (Theys en Proost, p. 90). Over het belang van wapenschilden bij grafmonumenten, zie o.m. van Bueren 1999.
 - 18 Op. cit. fol. 89v. Hoewel de inhoud en de woordvolgorde ongetwijfeld die van de oorspronkelijke epitaaftekst is, kan de vraag gesteld worden of er bij de transcriptie door De Coninck geen wijzigingen werden aangebracht in de spelling. De epitaaftekst heb ik immers ook in een ander 18de-eeuws handschrift teruggevonden, namelijk *Histoire du conseil de Brabant*, fol. 157 e.v. (KBR, Ms. 9937), waarin verschillende woorden een andere schrijfwijze vertonen: *"Hier leght begraven Edele ende welgeboren Heere, Hendrick van Wittham, Ridder, Heere van Beersel, van Braechen, Nijmez, Placenoit, Hooghevorst, van Covijn etc: die sterf Anno XIII.c. XLIII. den XI Decembris. Ende Vrouwe Margriete van Edinghen zijne geselline, dochter van den Greve van Roussij in Champagnien, die sterf XXIX. Januarii int' voorschreve jaer. Ende Edele en welgeboren Jonckheere Hendrick zoene Heer Hendrickx van Wittham, Heere van Beerssel, van Braechen, Nijmez, Placenoit, Hooghvorst, van Covijn etc: die sterf Anno XIII.c. LIII. den XIII. Julii. Ende Jouffrouwe*

Jacquemijne outste dochter s'Heeren van Berghen-op-ten-Zoom, zijne gesellinne, die sterft Anno XIII.c LXII. Bidt voor de zielen".

- 19 Op het eerste gezicht kan het misschien vreemd lijken dat de epitaaftekst vier personen herdenkt, terwijl het grafmonument slechts twee liggende beelden telt. Toch is dit niet uitzonderlijk. In Steenokkerzeel bevindt zich bijvoorbeeld de grafsteen van Jan Van Hamme († 1373), zijn zoon Jan II van Hamme (1403) en diens dochter Marguerite (1473). Ze zijn er alle drie begraven en worden ook alle drie in de epitaaftekst vermeld terwijl op de steen zelf slechts de beeltenissen van de laatste twee voorgesteld zijn.
- 20 In schenkingen van Hendrik III wordt (weliswaar na 1491) steevast het gulden vlies aan zijn wapen toegevoegd, zoals op de torenklok geschonken aan de Sint-Martinuskerk in Halle, de sluitsteen in de kerktoren van Beersel en één van de sluitstenen in het kasteel van Beersel.
- 21 Op. cit. fol. 90v. Vrij vertaald: heer Hendrik van Witthem, gestorven in het jaar 1454, op 11 december, heeft een jaargetijde ingesteld ter waarde van twee oude groten aan de parochie en een oude grote aan de koster om hem elke dinsdag voor Sint-Thomas een gezongen mis op te dragen en de klokken drie maal te luiden.
- 22 De Waha 2005, p. 138.
- 23 Mijn dank gaat uit naar Karel Breda en zijn team archeologen die zo vriendelijk waren de resultaten van hun archeologisch onderzoek kenbaar te maken. Zie ook Breda 2004.
- 24 Theys & Proost 1963, 139.
- 25 De Laborde 1849, p. 385-387; De Busscher 1848-1850, p. 207-212; Van der Meersch 1853, p. 130-131.
- 26 Tydeman Maes is verder ook bekend van de twee gesigneerde (!) houten engelen uit 1425-1435 (Madrid, Museo del Prado). Zie Gent 1994, p. 194-197.
- 27 De tekening is van de hand van J. Goetghebuer (Gent, Stadsarchief, nr. AG L15/13) en werd gereproduceerd in Baldewijns 1997, p. 197.
- 28 Valkeneer 1963, p. 113.

- 29 In 1409 bijvoorbeeld haalde de beeldhouwer Jean de Thoiry (Thory of Thury) voor de grafbeelden van Jean d'Orléans en Valentine Visconti in Parijs, eveneens zijn albast uit Italië, met name uit Pisa (Baudoin 1992, p. 161).
- 30 Voor het albasten praalgraf van Michelle de Valois bijvoorbeeld, betaalde Filips de Goede niet minder dan 45 pond en 10 Vlaamse groten, wat neerkomt op een totaal van 10810 Vlaamse groten. Vergeleken met de 2000 kronen (96000 Vlaamse groten) die Filips later betaalde voor een bronzen praalgraf met drie (!) liggende beelden (Rijsel, Sint-Pieterskerk), was dit bedrag niet exuberant. Maar het was wel nog steeds ongeveer drie keer de prijs die hij een aantal jaren later neertelde voor het houten praalgraf van Johanna van Brabant (Brussel, Karmelietenkerk). De polychromie niet meegerekend kostten het grote houten liggend beeld en de pleurants hem amper 60 kronen, oftewel 2880 Vlaamse groten. Zie Campbell 1988, p. 168.
- 31 Dat de stoffeerkosten snel konden oplopen blijkt onder meer uit het grafmonument van Johanna van Brabant waarvan de houten beelden en het schrijnwerk (in totaal 105 kronen) al even duur waren als de polychromie door Rogier van der Weyden (100 kronen). Wanneer de sculptuur in duurdere witte steen is vervaardigd, is het aandeel van de polychromie in verhouding uiteraard minder, zoals bij het epitaafreliëf van Marie d'Evreux en Maria van Brabant (1439), waarvoor Jan van Evere 38 ridders van 4 Vlaamse groot per stuk betaald werd, en Rogier van der Weyden 40 ridders van 1 Vlaamse groot per stuk. Zie: Brine 2008a.
- 32 Roggen 1938, XI.
- 33 Een gedocumenteerd voorbeeld daarvan is het graf van Gerard van Ghistelle en Isabella van der Moere, uitgevoerd door Jan de Meyere in 1424, waarbij "*vorseide personen ende tabernacle sullen wesen van witten steene van Loets [Avesnessteen] ligghende up de blawen saerc*" en men "*dese thomme [zal] doen scilderen*". Zie: Marchal 1877, p. XXXI; Roggen 1938, XV.
- 34 De inscripties IHS en MAR vormen geen reden om voor de baldakijnen een andere oorsprong te vermoeden. Het was immers niet ongebruikelijk dat op baldakijnen bij grafmonumenten een religieuze voorstelling was aangebracht, zoals blijkt uit het praalgraf van Lodewijk II van Bourbon (1410) en Anne van Auvergne (1416) in Auvergny, waarbij de baldakijnen respectievelijk een Christusvoorstelling en een Maria-tafereel uitbeelden. Zie Panofsky 1992, ill. 226.

-
- 35 Comblen-Sonkes & Van den Bergen-Pantens 1977, vol. II, fol. 57r^o.
- 36 Scholten 2007, p. 22.
- 37 Het graf in Brussel was 10 voet lang, 8 voet breed en 4 voet hoog. De tombe in Beersel was 12 voet lang, 6 voet breed en 5 voet hoog.

Bibliografie.

Baldewijns Jeannine, "De beeldhouwkunst", *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Georges Declercq (red.), Gent, 1997, p. 193-202.

Bauch Kurt, *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*, Berlin, 1976.

Baudoin Jacques, *La sculpture flamboyante en Normandie et Île-de-France*, Nonette, 1992.

Breda Karel, "Restauration du château de Beersel", *Demeures Historiques & Jardins* 142 (juni 2004), p. 16-18.

Brine Douglas, "Rogier Van der Weyden and Early Netherlandish Wall Memorials", *Immediations. The Courtauld Institute of Art Journal of Postgraduate Research*, vol. 2, nr. 1 (2008), p. 7-27.

Campbell Lorne, "The Tomb of Joanna, Duchess of Brabant", in *Renaissance Studies*, 2/2 (1988), p. 163-172.

Comblen-Sonkes Micheline & Van den Bergen-Pantens Christiane, *Memoriën van Anthonio de Succa. Catalogus (Bijdragen tot de Studie van de Vlaamse Primitieven, 7)*, 2 vols., Brussel, 1977.

de Borchgrave d'Altena Joseph, *Oeuvres de nos imagiers romans et gothiques. Sculpteurs, ivoiriers, orfèvres, fondeurs: 1025 à 1550*, Brussel, 1944.

De Busscher Edmond, "Mausolée de Michelle de France, à l'abbaye de Saint Bavon lez-Gand", *Annales de la Société royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand* 3 (1848-1850), p. 207-212.

de Laborde Alexandre Louis Joseph, *Les ducs de Bourgogne: études sur les lettres, les arts et l'industrie pendant le XVe siècle, et*

plus particulièrement dans les Pays-Bas et le duché de Bourgogne, vol. I, Paris, 1849.

Derveaux-Van Ussel Ghislaine, *Tentoonstelling van Engels en Mechels Albasten beeldhouwwerk*, tent. cat., Brussel, 1967.

de Ryckman de Betz Fernand Berthold & de Jonghe d'Ardoye Fernand, *Armorial et biographies des chanceliers et conseillers de Brabant* (Recueil des Tablettes du Brabant: 1-4), 4 vols., Hombeek, s.d., 4 vols.

Desmedt Marc, *Beknopte geschiedenis van de Sint-Lambertus parochie Beersel*, Halle, 1993

de Valkeneer Adelin, "Inventaire des tombeaux et dalles à gisants en relief en Belgique. Époque romane et gothique", *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et Sites XIV* (1963), p.113-115.

de Waha Michel, "Het kasteel van Beersel", *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen & Nederland*, ed. Jan Rogiers et alli, Leuven, 2002, p. 210-215.

de Waha Michel, "Beersel, une expérience de défense contre l'artillerie? Hypothèses en marge d'une restauration", in *Du métier des armes à la vie de cour, de la forteresse au château de séjour : familles et demeures aux XVe-XVIIe siècles* (Actes du colloque international organisé au Château fort d'Ecaussinnes-Lalaing les 22,23 et 24 mai 2003), ed. Jean Marie Gauchies & Jacqueline Guisset, Turnhout, 2005, p. 132-142.

Doperé Frans, "Het kasteel van Beersel", in *Brabantse Bouwmeesters. Het verhaal van de Gotiek. Halle en omgeving*, Leuven, 2004, p. 36-39.

Fransen Bart, *Van goeden cusbaeren steenen. Stenen Beeldhouwkunst in Brussel ten tijde van Rogier van der Weyden*, Leuven (K.U.Leuven), 2009, onuitgegeven doctoraatsthesis.

Franssens Marcel, "Het Kasteel van Beersel", *Brabant. Maandelijks Tijdschrift voor Toerisme* (september 1989), nr. 6, p. 17-20.

Gautier J., "Tombeau de Henri de Witthem à Beerselle, près de Bruxelles", in *Messenger des sciences historiques de Belgique* 1839, pp.384-387.

Hublou Stefaan, *Het adellijk geslacht van Wittem van Beersel, 1405-1555 : bouwsteen tot de studie van de wereldlijke elite in het*

hertogdom Brabant, Leuven (K.U.Leuven), 1988, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

Lorne Campbell en Jan Van der Stock, *Rogier van der Weyden. De passie van de meester*, tent. cat. Leuven, 2009.

Laurent René, *De goederen van de abdij van Ter Kameren in Brabant. Kaartboek 1716-1720*, Brussel, 1996.

Marchal Edmond, *Mémoire sur la sculpture aux Pays-Bas pendant les XVIIe et XVIIIe siècles précédé d'un résumé historique*, Brussel, 1877.

Mariën Fabienne e.a., *Braine-l'Alleud. Son histoire d'hier et d'aujourd'hui. Milieu et vie*, Brussel, 1982.

Mertens Charles, *Les fastes du Brabant: le château féodal de Beersel et ses seigneurs*, Brussel, 1942.

Morganstern Anne McGee, *Gothic tombs of kinship in France, the Low Countries, and England*, Pennsylvania State university press, 2000.

Panofsky Erwin, *Tomb sculpture : four lectures on its changing aspects from Ancient Egypt to Bernini*, New York, 1992.

Pinchart Alexandre, "Jacques de Gérinnes. Batteur de cuivre du XVe siècle et ses oeuvres", *Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie* 5 (1866), p. 114-136.

Roggen D(omien), "Gentsche beeldhouwkunst der XIVE en der XVe eeuw", *Gentsche bijdragen tot de kunstgeschiedenis V* (1938), p. 51-73.

Rousseau Henry, "Rapport sur les travaux de la section artistique de la Commission royale des Échanges Internationaux pendant l'année 1899", *Bulletin des Commission Royales d'Art et d'Archéologie* 39 (1900), p. 397-412.

Saintenoy Paul, *Le statuaire Jan Mone. Jehan Money, maître artiste de Charles-Quint. Sa vie, ses oeuvre*, Brussel, 1931.

Scholten Frits, *Isabella's pleurants. Tien beelden van een Bourgondisch praalgraf*, Amsterdam, 2007.

s'Jacob Henriette, *Idealism and Realism. A Study of Sepulchral Symbolism*, Leiden, 1954.

Slootmans Cornelis Johannes Franciscus, *Jan Metten Lippen, zijn familie en zijn stad : een geschiedenis der Bergen-op-Zoomsche heeren van Glymes*, Rotterdam, 1945.

Steyaert John W., *Laat-gotische beeldhouwkunst in de Bourgondische Nederlanden*, tent. cat., Gent, 1994.

Teirlinck (Isidoor) & Stijns (Reimond), *Beersel bij Brussel : eene monographie*, Roeselare, 1883.

Theys Constant & Proost Albert, *Geschiedenis van Beersel*, Brussel, 1963.

van Bueren Truus met bijdragen van W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, tent. cat. Utrecht (Museum Catharijneconvent), 1999.

Van der Meersch P. C., "Le tombeau de Michelle de France", *Messenger des sciences historiques de Belgique* (1853), p. 130-131.

Wauters Alphonse, "Notice sur le chateau de Beersel, entre Bruxelles et Hal", in *Messenger des sciences historiques de Belgique* 1841 (overdruk), p. 3-24.

Wauters Alphonse, *Histoire des environs de Bruxelles ou Description historique des localités qui formaient autrefois l'ammannie de cette ville, vol. 10, Le pays entre la forêt de Soigne et la Senne*, Brussel, 1855 (heruitgave van 1974).

Lijst gebruikte afkortingen.

KIK	Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.
KBR	Koninklijke Bibliotheek van België.
K.U.Leuven	Katholieke Universiteit Leuven.

Bedevoarten en pelgrimstochten naar Onze-Lieve-Vrouw van Alseberg

JAN DE COCK

Sinds eeuwen is Alseberg een bedevaartsoord waar pelgrims en broederschappen naartoe kwamen om OLV te danken, te eren of een gunst te vragen. In de *"Geschiedenis van Alseberg"* door Constant Theys worden deze pelgrimstochten en broederschappen van bedevaarders uitvoerig beschreven. Ook vroegere auteurs zoals Lucas van Lathem en Jan Bols behandelen het thema. Het kerkarchief van Alseberg bevat een unieke collectie archiefstukken en voorwerpen die de historische bedevaarten illustreren en ook de rijksarchieven van Bergen en Doornik bieden veel bronmateriaal voor de geschiedenis van de broederschappen die destijds aldaar bestonden.

Op basis van de beschikbare literatuur over pelgrimage in het algemeen en Mariadevotie te Alseberg in het bijzonder, en ook aan de hand archiefonderzoek, werd op 15 augustus 2010 een tentoonstelling samengesteld over *"Bedevoarten en pelgrimstochten naar OLV van Alseberg"*.

Dit artikel is een neerslag/weergave van deze tentoonstelling met bijhorende lezing en gaat dieper in op volgende vragen: Was Alseberg een belangrijk bedevaartsoord? Welk beeld is ons overgeleverd van de bedevaarten in vroegere tijden? Waarom kwamen de pelgrims naar hier en wat brachten ze mee? Hoe werden de bedevaarders in Alseberg ontvangen? En wat namen ze als herinnering aan Alseberg terug mee naar huis? Er waren meerdere broederschappen ter ere van OLV van Alseberg: hoeveel precies, wat was hun functie en hoeveel leden telden ze?

En tenslotte: Wat is er overgeleverd van de mirakels toegeschreven aan OLV van Alseberg?

I. Drie bedevaartsoorden voor Onze-Lieve-Vrouw: Alseberg, Halle en Scherpenheuvel.

Door de drie Brabantse bedevaartsoorden - Alseberg, Scherpenheuvel en Halle - met elkaar te vergelijken krijgen we een zeker beeld van de positie en het belang van Alseberg als bedevaartsoord. De cultusplaatsen werden getoetst aan de volgende vijf criteria:

1. Het al dan niet begunstigd zijn met specifieke pauselijke gunsten.
2. Het oudste volledige opgetekende mirakel.
3. De economische inbedding van het heiligdom.
4. De eerste gedrukte geschiedschrijving.
5. De oudste vermelding van een kapel toegewijd aan OLV.

	Halle	Scherpenheuvel	Alseberg
Pauselijke breve	1423 aflaten voor broederschap O.-L.-V. van Halle door Eugenius IV. ¹	1606 volle aflaat aan bedevaart door Paulus V. ²	(Jan van Gavere, bisschop van Kamerrijk in 1413 = 40 dagen aflaat) ³
Oudst opgetekende mirakel	1389 ⁴	1603 ⁵	1473 (oudste vermelding van mirakels in 1413) ⁶
Economische inbedding	1225 stadsrechten ⁷	1605 stadsrechten ⁸	-
Geschiedschrijving	Lipsius 1604 (eerste Nederlandstalige vertaling in 1605) ⁹	1604 Numan (3 talen) ¹⁰	Lucas van Lathem 1643 ¹¹
Bouw kapel	1335 O.-L.-Vrouwekapel vergroot ¹²	1602 Eerste houten kapel ¹³	1155 Eerste (houten?) kapel ¹⁴

Pauselijke Breve.

Hoge geestelijken moedigden de bedevaarders en broederschapen aan om op bedevaart te gaan door het verlenen van aflaten. Wat de pauselijke breven, of toegekende gunsten uit Rome betreft, viel Alseberg volledig uit de boot. Halle en Scherpenheuvel kregen elk aflaten in het voordeel van hun broederschap en de bedevaarders. Alseberg daarentegen moest zich tevreden stellen met een aflaatbrief toegestaan door de bisschop van Kamerrijk in 1413.

Oudste optekening van een mirakel.

Bij het optekenen van een mirakel verstaan we een kort mirakelverhaal over een genezen of geredde persoon met een specifiek jaartal, dus geen legendes of stichtingsmirakels. In de geschiedschrijving van de drie Mariaoordens vermeldde men steeds dat er veel mirakels in het verleden hadden plaatsgevonden, maar pas vanaf een bepaalde tijd werden de mirakels systematisch bijgehouden. Hoewel er geen verschil is tussen de typologie van de verhalen van Halle, Alseberg en Scherpenheuvel, stellen we vast dat de twee eerste duidelijk middeleeuwse trekpleisters zijn. Bij het vergelijken van het aantal mirakels van de drie oorden, is Alseberg wel duidelijk het "kleinere zusje" van Halle en Scherpenheuvel.

Economische inbedding.

Terwijl Alseberg steeds een dorp bleef profiteerden Halle en Scherpenheuvel van hun stedelijke economische context. In 1225 begunstigde Joanna Van Constantinopel, gravin van Henegouwen en Vlaanderen, de stad Halle met stadsrechten. Scherpenheuvel werd pas in 1605 een stad door toedoen van de aartshertogen. Het nodige volksvertier in de stad en de aanwezigheid van winkels en ambachten waren een extra aantrekkingskracht voor de pelgrims. De plaatselijke foorkramers en ambachtslieden deden uiteraard hun voordeel bij de bloeiende bedevaarten.

Geschiedschrijving.

Wat de geschiedschrijving betreft kan Alseberg met moeite Halle en Scherpenheuvel evenaren. Deze laatste twee profiteerden van het contrareformatorische elan: in 1604 verscheen hun eerste geschiedenis in druk. Lipsius en Numan bevonden zich in de entourage van de aartshertogen. Er verschenen - naast het Latijns origineel - Nederlandse, Engelse, Spaanse en Franse vertalingen. Alseberg kon geen beroep doen op een Leuvense professor of een hofhistoriograaf: de eerste gedrukte geschiedenis van Alseberg in 1643 verscheen in het Nederlands en werd geschreven door Lucas Van Lathem, de dorpspastoor aldaar.

Bouw van een kapel.

In Halle vereerde men de maagd reeds in het midden van de 13de eeuw. Scherpenheuvel had middeleeuwse roots, maar de eigenlijke verering startte pas begin 17de eeuw. Alseberg is als heiligdom van in het begin toegewijd aan OLV. Al in 1155 werd er een kapel opgericht. In 1225 vervangen door een Romaanse kapel.

De drie heiligdommen waren nooit gelijktijdig even belangrijk en elk kende zijn eigen bloeiperiode. De begunstiging door hertogen, graven en koningen volgden elkaar op in verschillende tijdstippen.

Zo was Alseberg in de 13de en 14de eeuw erg begunstigd door de Brabantse hertogen. Halle is haar luister verplicht aan de Bourgondische hertogen (15de eeuw) en Scherpenheuvel zou al helemaal niet bestaan hebben zonder de persoonlijke inmenging en devotie van Albrecht en Isabella (begin 17de eeuw).

II. Beeldvorming van bedevaarten.

Er bestaan heel wat geschiedkundige werken over het pelgrimswezen naar verre oorden, zoals Jeruzalem, Rome of Compostella. Schaarser zijn echter de werken over de bedevaarten, naar cultusplaatsen met een regionale uitstraling, zoals Halle, Alseberg of Scherpenheuvel. Wel is er voldoende iconografisch werk uit de tijd dat ons hierover een beeld kan vormen. De Breughel-dynastie heeft bijvoorbeeld veel processie- en bedevaarttaferelen - met een soms ironische toets - vereeuwigd.

Eén van deze werken is de *“Terugkeer van de bedevaart”* van Pieter Aertsen uit het eerste kwart van de 16de eeuw. Het bonte tafereel geeft ons een impressie van het bedevaartswezen naar een regionaal heiligdom, hier vermoedelijk de Sint-Annakapel te Laken.(15) Een bonte mengeling van devotie en negotie (handel), religieuze ernst en plezier waren de vaste ingrediënten (zie afbeelding op volgende blz.).

Bovenaan, in de directe nabijheid van de kapel, trekt een processie voorbij. Flambeeuwen, vlaggen, vaandels en een beeld gedragen door twee mannen gaat een groep kaarsendragers en de geestelijkheid vooraf. Achteraan volgen stoetsgewijs de eigenlijke bedevaarders. In de beeldvorming van de pelgrim in de middeleeuwen, stellen we ons een eenzame, wat sjofele pelgrim voor langs *“gods wegen”*, op weg naar een ver oord. Voor de bedevaarten van eerder regionale impact klopt dit beeld niet helemaal. Men reisde meestal in groep, en dit meestal met leden van eenzelfde broederschap. Regionale heiligdommen zoals Alseberg, kregen doorgaans pelgrims op bezoek die meestal niet verder kwamen dan een afstand van 3 à 4 dagmarsen.

Op het schilderij merkt men de vele honden op. Deze dieren waren de trouwe metgezellen van de pelgrims. Ze waarschuwden bij onheil en verdedigden hun baasje bij eventueel gevaar. Bij een mogelijke overnachting in het veld of in een schuur, hielden ze de wacht. In Alseberg werd er in 1642 zo'n kabaal gemaakt door de honden in de kerk dat pastoor van Lathem genoodzaakt was een hondenslager in dienst te nemen om al deze beesten *“uit de kerck te smijten”*.(16)

“Terugkeer van de bedevaart” van Pieter Aertsen (eerste kwart van de 16de eeuw).

Links op de voorgrond vatten verschillende bedevaarders de weg huiswaarts aan. Helemaal vooraan een weduwe (?) met haar drie kinderen, die trots hun gekregen speelgoed en devotionalia tonen. Een windmolentje op een stok en een vaantje, welke men kocht in een kraam aan de kerk. Een van de jongens kreeg zelfs een hondje cadeau. Erachter zien we een echtpaar, verloofd of pas getrouwd (?). De man heeft een vaantje in de hoed gestoken. Misschien kwamen ze op bedevaart om een niet vervulde kinderwens af te smeken. Het volgende groepje bestaat uit een jongeman geflankeerd door twee jongedames. Een bedevaart was het ideaal moment om met het andere geslacht in contact te komen. De sociale controle van de eigen dorpsgemeenschap was afwezig. Op de kermis konden de potentiële huwelijkskandidaten op een ongedwongen manier met elkaar omgaan. Tot in het begin van de 20ste eeuw was het niet ongewoon dat de jongens van het dorp tijdens de kermis op de vuist gingen met “vreemde” jongens van een naburig dorp omdat deze de plaatselijke meisjes inpikten.

Centraal op het schilderij zien we verschillende dansende paren op de kermis. Dit was de verjaardag van de eerste kerkwijding. Vandaar dat de naam verbasterde uit het oorspronkelijke kerkmispis. De kermis werd meestal gehouden op de naamdag van de

heilige of een belangrijke datum in de liturgische kalender. Voor Alseberg viel deze steeds op OLV Hemelvaart, wanneer ook de meeste bedevaarders naar hier afzakten.

Devotie en negotie gingen dus hand in hand. Een mooi bewijs hiervan is het centraal gelegen kraam, gevuld met allerlei devotionalia zoals medaillons, kruisbeelden, kaarsen, vaantjes, ... Ook het kinderspeelgoed ontbrak niet: de eerder besproken windmolentjes, de stokpaartjes, trommels en kruisboogjes. Ook voor de kinderen hoefde een bedevaart dus geen saaie bedoening te zijn.

Wie de basiliek van Halle bezoekt, kan de kleine beeldjes in de zwikken van de blindbogen in de kooromgang bewonderen. Eén van deze beeldjes stelt een pelgrimskraam voor, met een handelaar achter een tafel vol kaarsen en devotionalia. Rechts en links van het kraam dragen engeltjes een doek met pelgrimsinsignes. Op de tafel ligt een perkament, dat eventueel kon ondertekend worden door de plaatselijke clerus als bewijs van de gedane bedevaart.

Het beeld dat we hebben van een bedevaart tijdens het Ancien Régime is erg verschillend van hoe we kijken naar het bedevaartwezen in de 19de en 20ste eeuw. Op het einde van de 18de eeuw had de kerk de scheiding tussen kerk en staat moeten slikken en in de 19de eeuw werd ze geconfronteerd met andere levensbeschouwingen, waarop ze niet direct een antwoord kon formuleren. De kerk werd door het opkomende liberalisme, en later het socialisme, volledig in het defensief gedreven. Zij verloor uiteindelijk ook de strijd om het exclusieve bezit van de openbare ruimte, waarop ze met haar processies, ommegangen, publieke boetedoening, ... bijna het monopolie bezat. Vanaf de 19de eeuw streed de kerk dan ook voor het terugwinnen van de publieke ruimte.⁽¹⁷⁾ De processies werden een ostentatief vertoon van de "overwinnende kerk" waarbij de nadruk kwam te liggen op de moraliserende taak van de kerk en de normatieve regels. Deze kerk koos dan ook uitdrukkelijk voor de "herontdekking" van haar verleden: de neogotiek. Deze historiserende reflex, ingegeven door de romantiek en een sterk historisch zelfbewustzijn, moest de kerk terug aansluiting geven bij de "zuivere" middeleeuwen, toen de kerk haar hoogdagen beleefde, zonder reformatie, verlichting of revolutie.

De interpretaties met betrekking tot de oorspronkelijkheid en originaliteit van de neogotiek lopen sterk uiteen. De zielloosheid en soms oeverloze meligheid en massa-kitch die deze kunststroming voortbracht - mogelijk gemaakt door de industrialisering - lag er soms vingerdik op.⁽¹⁸⁾ Ook Alseberg ontsnapte niet aan de

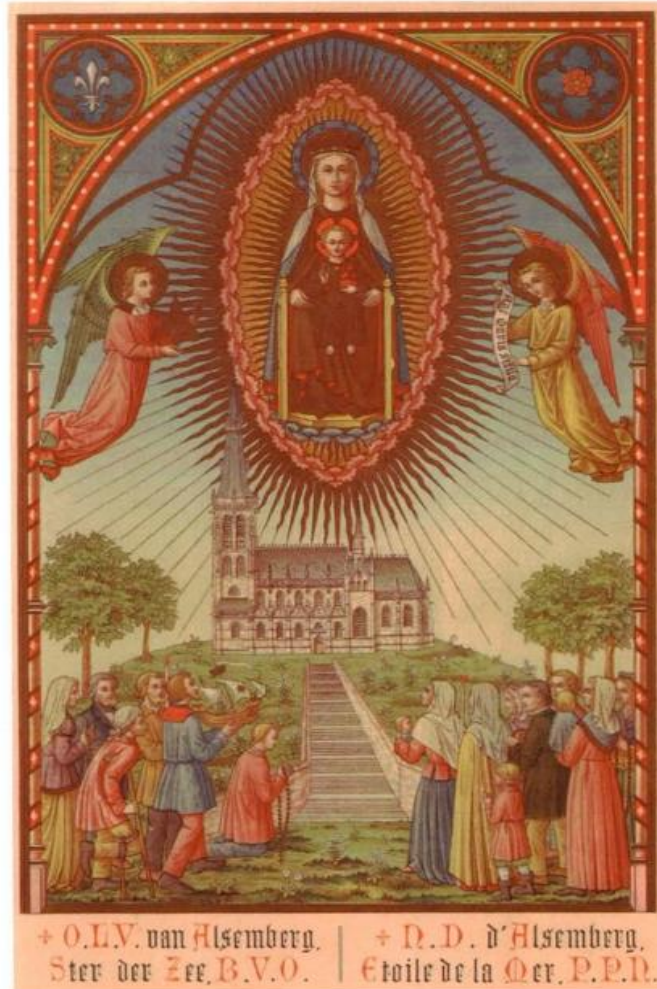
neogotiek. Deze kunststroming werd in Alseberg volledig gedragen door pastoor Jan Bols (°1842 - †1921) die met een verbaazende daadkracht de kerk en het miraculeus beeld liet restaureren.

Jan Bols gaf ook de opdracht een bedevaartsprent te ontwerpen met daarop het genadebeeld en de kerk van Alseberg. Geheel volgens de neogotische traditie, geeft de prent een bijna steriele indruk. Voor het ontwerp en inkleuring klopte Bols trouwens aan bij goede bekenden, het kunstenaarsduo Bressers en Blanchaert uit Maaltebrugge bij Gent.(19) De prent is een verheerlijkte, geïdealiseerde voorstelling van het heiligdom: het genadebeeld troont bovenaan, met eronder de pas gerestaureerde kerk, de obligate trap en een schare van bedevaarders, waarvan een schipper zelf een devotieschipje draagt. In de archieven is er tot op vandaag geen enkel bewijs gevonden dat hier dergelijke scheepjes geofferd werden. De moeders, vaders en kinderen zijn heel statig en strak weergegeven, alsof het beelden zijn. Een sterk contrast met de *“Terugkeer van de bedevaart”* van Pieter Aertsen! De drang van de neogotiek naar kunsthomogeniteit was zo groot dat pastoor Bols de 17de-eeuwse sacristie met haar segmentramen gewoon weglief!

III. Wat schonken de pelgrims aan Onze-Lieve-Vrouw van Alseberg?

Een pelgrim kwam nooit zomaar naar Alseberg. De gelovige had steeds een motief. De pelgrim ondernam een bedevaart uit dank voor een bekomen gunst of genezing, voor het inlossen van een gedane belofte of als strafbedevaart. Wellicht doordat ze in één keer konden gedaan worden, werden nogal vaak dubbele bedevaartgangen naar Halle en Alseberg opgelegd. De belangrijkste reden om naar Alseberg te komen was uiteraard eenvoudige en oprechte godsvrucht.

Bij een bedevaart naar Alseberg werden er voorwerpen of ex-voto's geschonken. Een ex-voto (Latijn: krachtens een gelofte) of wijgeschenk is een voorwerp geplaatst bij een altaar of een heiligenbeeld in een bedevaartsoord, een kerk of een ander gewijd oord, als dank aan God of een heilige voor een verkregen gunst. (20) Het offeren van een ex-voto gebeurde in het publiek. Iedereen mocht zien dat een bepaalde gunst verkregen werd. De wijgeschenken werden dan ook tentoongesteld als een soort reclamebord: *“Hier worden vele verzuchtingen ingelost.”* Het voorwerp in kwestie was niet noodzakelijk kostbaar en vaak had het een uitdrukkelijk verband met de aard van de verkregen gunst: een kreupele offerde bijvoorbeeld zijn nutteloos geworden krukken. Soms

Neogotische prent als aandenken voor de pelgrims aan OLV van Alseberg. De prent werd ontworpen door Bressers en Blanchaert, de twee restaurateurs van het genadebeeld in 1891. Onderaan de trap treden verschillende bedevaarders aan, waaronder een schipper met zijn devotiescheepje dat geofferd zal worden aan OLV. De prent bestaat in een grote, gedetailleerde versie en in het klein als devotieprentje. Let op de Alsem op de "Alseberg". Archief Pastorij.

was de ex-voto de oorzaak van de kwaal: In 1473 offerde een vrouw uit Ledegem aan OLV van Alseberg haar blaassteen.(21)

Alseberg bezit een uitzonderlijk mooie collectie eind 18de-eeuwse en 19de-eeuwse ex-voto's. Deze werden tot het einde van de 19de eeuw opgehangen aan panelen langs weersijden van het hoogaltaar. In 1889 werd dit barokke altaar bij de restauratie van de kerk afgebroken. Gelukkig was er pastoor Bols die het altaar liet fotograferen vlak voor de ontmanteling. De ex-voto's werden weggenomen maar bleven wel bewaard. Daar de wijgeschenken niet pasten bij het nieuwe neogotische hoogaltaar, werden ze niet teruggeplaatst.

De Alsebergse ex-voto's bestaan uit geperste zilveren platen. Sommigen hebben een zilvermerk. Het grootste deel bestaat echter uit zilverblik, met een lager gehalte aan dit edele metaal. Deze ex-voto's in detail bespreken is een artikel waard op zich. In verschillende bedevaartsoorden worden dergelijke wijgeschenken nog steeds uitgesteld. Men liet ze inlijsten in een wandkast.

De meeste ex-voto's zijn bovenaan geperforeerd. Op die manier werden ze met een touwtje opgehangen.(22) Vermoedelijk konden de zilveren ex-voto's in Alseberg zelf kopen. Of ze hier ook vervaardigd werden is niet zeker. Sommige plaatjes gelijken zo sterk op andere ex-voto's in Vlaanderen, dat ze bijna zeker uit dezelfde houten mal werden geperst. Verder onderzoek zou hier verduidelijking kunnen scheppen. Misschien werden ze vervaardigd door ambulante zilverslagers die van bedevaartsoord naar bedevaartsoord trokken en er leurdten met hun zilverplaten.

Zonder onnodig te willen uitweiden, kunnen we de Alsebergse ex-voto's iconografisch als volgt indelen: vlamme harten, morfologische ex-voto's en figuren (met o.a. busselkinderen, engelenhoofdjes, knielende pelgrims en een Oosters uitzijnde man), voorwerpen (sleutel, ster, schilderij) en epigrafische ex-voto's.(23)

De vlamme harten vormen het grootste deel van de collectie. De meeste harten zijn volledig in reliëf in de plaat geperst. De harten kunnen zowel in hun vorm uitgesneden zijn of zich bevinden op een rechthoekig plaatje, al dan niet met parelrand. Daarnaast komen ook harten voor waar vooraan een OLV-beeldje is opgespeld. Deze beeldjes zijn zo divers in vorm, dat men onmogelijk kan stellen dat ze specifiek OLV van Alseberg afbeelden. Ook zijn er harten die men als een schelp kon openen, zodat men in het doosje een briefje kon opbergen waarop een wens of bedanking stond. Verschillende materialen werden gebruikt: naast zilver, bestaan er ook twee harten uit koper en parelmoer, omringd met geslepen bergkristal.

Een morfologisch ex-voto heeft de vorm van het lichaamsdeel waarvoor genezing wordt gevraagd of werd verkregen. In Alseberg schonken ze bustes van een jongeman, armen, benen en ogen.

Een vrouw die na een lange periode van onvruchtbaarheid zwanger werd, offerde bijvoorbeeld een zilveren, wassen of gipsen afbeelding van een baby. De busselkinderen zijn steeds afgebeeld met een loofmotief, een restant van de levensboom of symbool van jong leven? Ze werden meestal geofferd na een goede bevalling of een genezing van een kinderziekte. In de kerk bevindt er zich trouwens een schilderij over een miraculeuze verrijzenis van een ongedoopt kind. Engelenhoofdjes konden geofferd worden na een dood geboren kind.

Andere wijgeschenken waren afbeeldingen van knielende mannen en vrouwen, soms met een paternoster in de hand. Enkele knielende personen werden uit de rechthoekige plaat geknipt.

Een zilveren ex-voto waarvan we de symboliek tot op vandaag niet hebben kunnen duiden is de afbeelding van een Oosters uit-

ziende man (Turk?) met een lang gewaad en een tulband met pluim.

Ex-voto's konden daarnaast ook bestaan uit allerlei voorwerpen die de gunst symboliseren. Een scheepsmodel kon een ex-voto zijn van een schippersgilde als dank na een behouden vaart. Volgens Sanderus offerde het broederschap van Duinkerken hier zilveren vissen.⁽²⁴⁾ Het offeren van zilveren vissen, waarvan sprake is in 1525, moet in verband gebracht worden met de bijstand van Maria als Sterre der Zee. Van deze offergiften bestaan in Alseberg geen materiële sporen meer.

Wel vinden we een grote ster terug uit fluweel, afgewerkt met geslepen bergkristal en met op de achterkant het volgende opschrift: "*offert par les jeunes filles des catechismes des dames de Ste Julienne*". Rondom staan al de namen van de meisjes.

Een merkwaardige ex-voto in de collectie is een uit de kluiten gewassen sleutel.

Ook schilderijen werden als ex-voto geschonken. Een schilderij van een kindje met een roos in de hand werd in de tweede helft van de 18de eeuw geschonken door de heer van Dworp. Daarnaast offerden de verschillende broederschappen vele kunstvoorwerpen, enkele ervan worden kort besproken bij de broederschappen.

Ook tegeltjes of epigrafische ex-voto's kwamen veel voor; soms hele wanden vol. Gewoonlijk waren ze voorzien van een dankbetuiging, waarbij eventueel ook de verkregen gunst wordt genoemd. Devotietegeltjes uit het begin van de 20ste eeuw vinden we in Alseberg terug aan de afgebroken Lourdesgrot.

Vlak voor de afbraak van het barokke hoogaltaar in 1889 liet pastoor Jan Bols er een foto van maken. De morfologische en symbolische ex-voto's werden opgespeld rechts en links van het altaar. Enkel de zilveren ex-voto's bleven bewaard, het merendeel van de ex-voto's bestonden uit was en gingen verloren. Archief Pastorie.

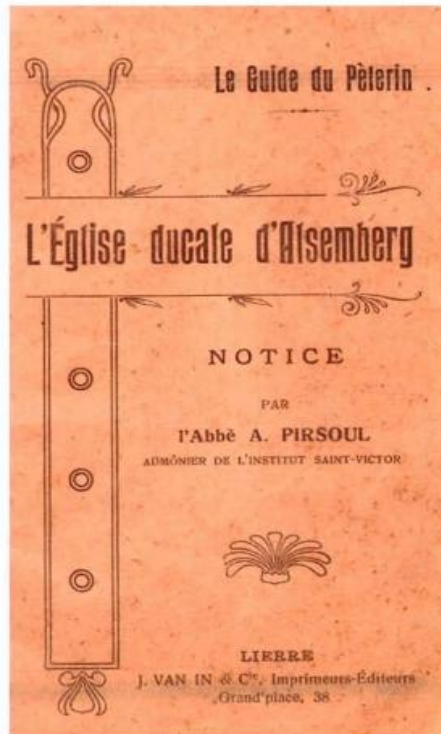

(Deze en vorige blz.)

Ex-voto's uit Alseberg, het merendeel morfologisch. Een busselkind symboliseerde mogelijk een vervulde kinderwens of genezing van een boreling. De bakerkindjes zijn steeds vergezeld van loofmotieven, teken van hoop. De dankzegging met de ogen, armen en benen spreken voor zich. De engeltjes wijzen mogelijk naar de dood van een ongeboren kind, de betekenis van de oosterse man met tulband konden we niet achterhalen. Daarnaast vinden we ook sterren uit floer met imitatiestenen, vlamme harten met opgespelde Mariabeeldjes, enz. Archief Pastorie.

Armand Pirsoul (foto, Archief Pastorie) was aalmoezenier in het Sint-Victorinstituut. Ten behoeve van de (Franstalige) pelgrims schreef hij in 1922 dit korte werkje. Later volgde er nog een uitgave, met een foto van de kerk.

IV. De opvang van bedevaarders in Alseberg.

In de 12de eeuw ontstonden langs druk begane wegen zogenaamde passantenhuizen, waar arme voorbijgangers en pelgrims onderdak vonden. In Alseberg bestond er ook een dergelijk gasthuis. Bemiddelde mensen konden wel overnachten in herbergen, voor zover er plaats was, maar voor de arme bedevaarders moest gezorgd worden op kosten van de kerk. De oudste vermelding van het gasthuis in Alseberg dateert uit een haardtelling in de 14de eeuw. Wanneer de toevloed van bedevaarders te groot was, bijvoorbeeld op de zogenaamde OLV-dagen, moesten de Minderbroeders van het klooster van Boetendaal te Ukkel komen helpen om de biecht af te nemen.

Op de hoogdagen werden de bedevaarders of bedelaars die naar Alseberg kwamen extra in de watten gelegd. Indien ze geluk hadden, was er na de mis een gratis broodbedeling of maaltijd. Om te voorkomen dat al te hongerige pelgrims direct aansloten bij de gratis broodbedeling zonder de eucharistie te volgen, gaf men tijdens de misdienst een "dispensing". Deze jeton kon men dan omruilen tegen een brood. Een dergelijke dispensing uit Alseberg bevindt zich in de collectie van het muntenkabinet van de Bibliothèque Nationale te Parijs.(25)

De bedevaarten verliepen niet altijd even ordelijk. In 1717 schreven de pastoor en de kerkmeesters het broederschap van Bergen aan, om maatregelen te nemen teneinde de wanorde en verwarring te voorkomen.

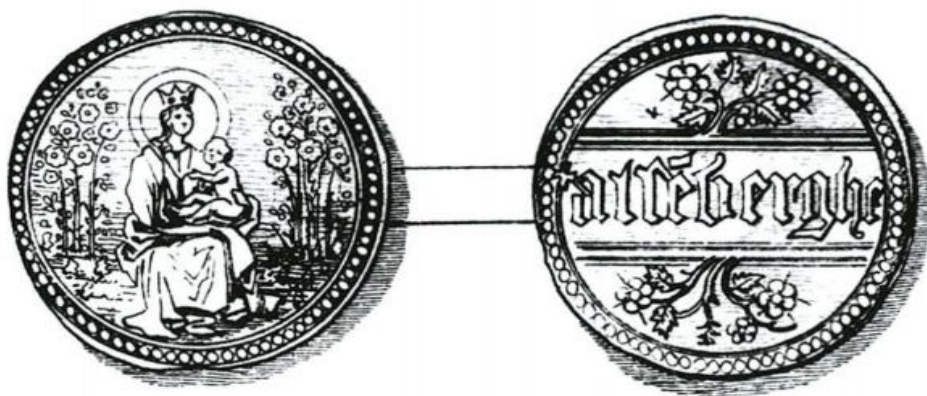
De proosten van het broederschap moesten zelf een herberg bespreken, waar de leden konden logeren, en stonden vaak ook in voor de drankvoorraad. Op de dag van de bedevaart van Brussel kwamen ook de processies van Ieper en Doornik naar Alseberg, en bij die gelegenheid beschonken die van Brussel "de goede luyden van Yperen ende van Doornijck met wijn ende met vaenkens gelijk sij van hen beschonken worden." Het ging er dus in die dagen in ons dorp erg feestelijk aan toe. Bovendien waren de kerkmeesters van Alseberg gewoon de broedersschappen te vergasten op een "schoon tresoir spijsen gesoden en de gebraeden ende tot dien met 15g. Rijnschen wijn".(26)

Bij de bedevaart van Bergen was het gebruikelijk dat de pelgrims aan de herberg waar ze overnacht hadden, door de pastoor met kruis en vaandels afgehaald werden en vergezeld werden naar de kerk, waar een plechtige mis opgedragen werd.

"Wanneer de beenhouwers van Brussel op bedevaart kwamen trokken ze over Vorst en Ukkel, te Kalevoet stonden die van St. Job en Ukkel te wachten. En "In de Engel" zaten die van Linkebeek en Beersel.

Alleman rustte daar en dronk een glas geuze. En als ze op de heuvel van Alseberg kwamen, dan stond heel de processie daar klaar om hen te ontvangen". Zo verteld in ieder geval Ernest Claes over de Brusselaars in zijn "Toen Ons-Lieve-Vrouwke heuren beeweg deed".

Zoals in alle bedevaartplaatsen was er een verkoper aangesteld om religieuze voorwerpen zoals vaantjes en medailles aan de man te brengen. C. Theys vermoedt dat een winkeltje zoals in Halle links achteraan in de kerk moet gestaan hebben; tenzij het noorderportaal, dat eertijds het "keersenkot" heette, daartoe diende.

Jeton, dispenning of presentiepenning uit Alseberg. Deze penningen werden uitgereikt tijdens de misdienst om achteraf op basis van aanwezigheid een voedselpakket of "prove" af te halen. Deze Alsebergse dispenning stamt uit het begin van de 16de eeuw. Op de ene zijde is Maria met kind te zien, omgeven met Alsebloemen of absint. Op de andere zijde leest men op een band "alsberghe" met boven en onder alsebloemen. Deze penning bevindt zich in het muntenkabinet van de Bibliothèque Nationale te Parijs.

V. Wat namen de pelgrims vanuit Alseberg mee naar huis als aandenken?

Een bedevaartvaantje is een driehoekige, meestal papieren prent, waarop een heilige of een heiligdom is afgebeeld. Het is bevestigd aan een stokje en wordt verkocht aan de bedevaarders die het als herinnering en behoedmiddel mee naar huis nemen.

De oudste vermeldingen van bedevaartvaantjes dateren uit het begin van de 16de eeuw en stammen uit het graafschap Vlaanderen.(27) Het gebruik ervan is beperkt tot een gebied waarvan Vlaanderen de kern vormt en dat zich in het noorden uitstrekt tot Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant en Limburg, in het oosten tot het Rijnland en in het zuiden tot Frans-Vlaanderen.

Ook geliefd bij de pelgrims waren spiegeltjes. De spiegeltjes werden eerder als amulet, als een "tweede oog" gebruikt, en niet als gebruiksvoorwerp.(28) Bij de uitstalling van relieken was er dikwijls zo'n volkstoeloop, dat men onmogelijk de reliek kon benaderen en aanraken. Het was dan voldoende om het spiegeltje omhoog te houden. De spiegel nam dan het beeld van de reliek in zich op. Men hield dit spiegeltje dan als talisman want het had "de reliek gezien". Het beeld van het vereerde object werd door de spiegel opgevangen, waardoor het in de spiegel besloten was, zodat men het kon meevoeren. Tevens kon men zich dan spiegelen in een voorwerp dat de magische kracht van de reliek had gezien. Spiegels waren de ideale amuletten om het kwaad te weren, en werden bij voorkeur op de pelgrimshoed bevestigd. Een mogelijke belager kon worden afgeschrikt door het spiegelbeeld van zijn eigen agressie.

Tot de andere devotionalia behoren bedevaartsinsignes die op de kledij gespeld of genaaid werden, medailles en hangertjes in allerlei vormen en materialen, prentjes van OLV en vanaf begin 20ste eeuw ook prentbriefkaarten, sleutelhangers en lepeltjes met afbeelding van de bedevaartkerk.

Uit de 17de, 18de en 19de eeuw zijn hangertjes of bedevaartmedailles van OLV van Alseberg bewaard gebleven. Hangertjes uit het Ancien Régime zijn eerder schaars. Het muntenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België bewaart drie zulke exemplaren. In de 19de en 20ste eeuw werden er tal van Alsebergse bedevaartsmedailles gemaakt. In deze periode kon men op een relatief goedkope en snelle manier massale hoeveelheden medailles slaan en gieten. Twee gebeurtenissen droegen bij tot het succes van de medailles: het visioen van Catherine Labouré over de "medaille miraculeuse" te Parijs in 1830 en de verschijningen in Lourdes. De industriële revolutie en de kennis van allerlei nieuwe metalen hebben hiertoe bijgedragen. Zo werden er bijvoorbeeld veel medailles geslagen in aluminium.

Ook profane voorwerpen met betrekking tot een bedevaartsoord hadden veel succes. Zo werden er koffielepels en vorkjes vervaardigd met een voorstelling van de kerk van Alseberg. Ook sleutelhangers en kleine miniatuurkopieën van het O.-L.Vrouwebeeld in metaal, ongeveer 3 cm hoog, konden de bedevaarders in de jaren 1950 aanschaffen.

De oudere en middeleeuwse pelgrimsinsignes of vestelkens gewijd aan OLV van Alseberg werden tot nu niet teruggevonden.(29) Deze bedevaarttekens zijn souvenirs die op de bedevaartplaatsen aan de pelgrims verkocht werden. Meestal zijn het

metalen massaproducten met de voorstelling van een heilige en een gebouw, of één van beiden. Deze objecten komen bij archeologische opgravingen regelmatig naar boven. Zo werden in de slotgracht van het kasteel van Beersel pelgrimsinsignes teruggevonden van o.a. Sint-Antonius en van Sint-Guido van Anderlecht.

Arme pelgrims konden zich uiteraard geen zilveren of koperen penning betalen. Zij waren tevreden met een loden penning of een eenvoudig prentje van OLV dat ze thuis met vislijm tegen de muur plakten. In het schilderij *"Bezoek aan de pachthoeve"* van Jan Brueghel de Oude kan je verschillende prentjes zien, die op een zitbank werden geplakt.

In de rekeningen vindt men de uitgaven terug voor allerlei devotionalia. Tussen 1642 en 1678 werden er bestellingen geplaatst voor *"silvere en copere medailies, vaenkens, beeldekens ende binden van boecxkens van de kerck - waarschijnlijk het werkje van Lucas van Lathem -, houte groote tienkens, swerte en bruyne patersnosters"*. In 1819-1820 was er sprake van de verkoop van *"keerskens, boecxkens, OLV-beeldekens, medailles en offeranden in geld"* goed voor een opbrengst van 178 gulden.(30)

Bedevaartmedailles (zie ook medaille op blz. 45) uit de 17de of 18de eeuw. Bij twee van hen is de 2de patrones van de kerk, de heilige Elisabeth van Hongarije, afgebeeld die een aalmoes uitreikt aan een arme. Enkel op de oudste medailles komt een afbeelding van Elisabeth van Hongarije voor. Later verdween deze heilige uit de belangstelling ten voordele van het miraculeuze genadebeeld. Zo werd geen enkele afbeelding van Elisabeth van Hongarije gevonden op 19de of 20ste-eeuwse medailles. © Copyright Koninklijke Bibliotheek van België.

Bedevaartmedaille uit het midden van de 19de eeuw. Het beeld was nog niet gerestaureerd. Op de achterzijde de Heilige Harten: het hart van Maria is omgeven door rozen en wordt doorboord met een zwaard, bovenaan de lelies als teken van zuiverheid. Het Heilig Hart van Jezus is doorsneden en draagt de doornenkroon. © Copyright Koninklijke Bibliotheek van België.

Bedevaartmedaille van rond 1900, vervaardigt in opdracht van pastoor Jan Bols. Het beeld is nu gerestaureerd als "Sedes Sapientiae"; de kerk werd echter weergegeven volgens oudere afbeeldingen van rond de 16de eeuw. De toren is veel spitsler en sacristie ontbreekt. Ook hier stond alles in teken van de neogotiek, net zoals de eerder besproken bedevaartprent. © Copyright Koninklijke Bibliotheek van België.

Afbeeldingen van 10 diverse bedevaartmedailles (zie ook vorige blz.). Het merendeel van de medailles werd vervaardigd in de 19de en begin 20ste eeuw. Deze medailles zijn afkomstig uit het penningenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek, het Zuid-West Brabants Museum Halle en verschillende privé-collecties. De medailles zijn niet op ware grootte afgebeeld.

Lepel met een afbeelding van de kerk van Alsemberg. Ernaast een OLV-beeldje van Alsemberg "Ster der Zee" in miniatuur (privécollectie, Alsemberg). Hoogte ongeveer 3 cm. Omstreeks 1950 (?). Rechts een sleutelhanger met op de ene zijde Sint-Christoffel, op de andere zijde de kerk van Alsemberg. Jaren 1950 of vroeger (?) (privécollectie, Alsemberg).

VI. De broederschappen van O.-L.-Vrouw van Alseberg.

De broederschappen waren hoofdzakelijk een ledengemeenschap. Ze waren vooral een stedelijk fenomeen en moeten gesitueerd worden in het bewustwordingsproces van de burgers in de 12de eeuw. Ze ontstonden gelijktijdig met de gilden, een groep stedelingen die hetzelfde ambacht uitoefenden. Waarom nu juist in Henegouwse steden zoals Bergen en Doornik en in Vlaamse steden zoals Ieper, specifiek gekozen werd voor OLV van Alseberg, is niet duidelijk.

Dat Alseberg tijdens de Middeleeuwen gekend was ver buiten de grenzen van het Hertogdom Brabant, bewijzen de "questierders". Sommige kloosters en kerken stonden toe dat bedeltochten werden ondernomen met hun relieken. Aanvankelijk waren het de geestelijken zelf die met hun reliekschrijn rondtrokken. In de loop van de 15de eeuw ontstond er een systeem waarbij professionele "questierders" de relieken in feite pachtten van de kerkelijke eigenaars en - tegen betaling aan de parochie - bedelend mochten rondgaan met de cultusobjecten. Samen met de reliekschrijnen gingen offerschalen en collectebussen rond, soms vergezeld van passende devotionalia. Zo werden bijvoorbeeld in 1447 de relieken van OLV van Alseberg naast deze van OLV van Halle en nog enkele andere in de Sint-Martinuskerk te Kortrijk tentoongesteld. De plaatselijke kerk ontving daarvoor een kleine vergoeding.⁽³¹⁾ Misschien moeten we het dan ook in die context zien dat de devotie voor OLV van Alseberg werd verspreid en aldus aanleiding gaf tot het oprichten van broederschappen.

Soms bestonden er meerdere broederschappen van OLV in één kerk. Zo was er in de Sint-Niklaaskerk te Ieper zowel een broederschap van OLV van Halle als één toegewijd aan OLV van Alseberg. In Doornik had het broederschap van OLV van Halle een onderkomen in de Sint-Quintenskerk. Het broederschap van OLV van Alseberg bevond zich in de Sint-Piatuskerk.⁽³²⁾ Wat de reden was om te kiezen voor het ene dan wel voor het andere broederschap, kon niet worden achterhaald.

Lid worden van een religieus broederschap gebeurde na het betalen van een som geld. Uiteraard diende men ook jaarlijks op bedevaart te gaan. Een broederschap had niet enkel een religieuze, maar ook een socio-culturele functie. Naast de eucharistievieringen was er ook het jaarlijks - meestal verplichte - feestmaal. Het broederschap spande zich ook in en ging prat op haar aflaten die ze bezat. In de thuiskerk onderhielden ze meestal ook een altaar, toegewijd aan OLV van Alseberg.

Het grootste deel van de onderstaande gegevens vinden we terug in de monografie van Theys. Bijkomend werden ook het rijksarchief in Bergen als het rijksarchief in Doornik geconsulteerd, met betrekking tot de broederschappen aldaar. Een gedetailleerde analyse van elk broederschap buiten Alseberg was niet het opzet van dit artikel.⁽³³⁾ Hieronder volgt een bondig overzicht van de belangrijkste broederschappen.

In de geschiedenis van de broederschappen van Alseberg kunnen we verschillende golven van bloei en neergang vaststellen. De oudste broederschappen gaan zeker terug tot in de 14de eeuw. (Ieper, Doornik en misschien ook Brussel). Een nieuwe bloeiperiode komt er halverwege de 17de eeuw (Nijvel, Bergen). Bij decreet van 10 mei 1786 schafte Keizer Jozef II de "*bedevaarten in troepen en jubilés*" af. Ook in Alseberg waren de gevolgen hiervan voelbaar en kende de bedevaarten een tijdelijke neergang. Doch het Concordaat van Napoleon maakte dit ongedaan en gaf aanleiding tot de oprichting van nieuwe broederschappen (Halle, Liedekerke). Op het einde van de 19de eeuw hervatte vele broederschappen hun jaarlijkse bedevaart. Vooral met het nieuwe vervoer per spoor konden grote getallen pelgrims Alseberg bezoeken.

Broederschap in Bergen.

Het broederschap van OLV van Alseberg in Bergen werd gesticht in 1669, hoewel er al eerder veel pelgrims uit die streek naar Alseberg kwamen. De aanleiding voor de stichting van het broederschap was de genezing van inwoners, getroffen door de pest, na een bezoek aan OLV van Alseberg. Vanaf dan trok het broederschap elk jaar "*zondags in het octaaf van OLV-Hemelvaart*" op bedevaart naar Alseberg.

In de St Waltrudiskerk van Bergen bekwam het broederschap een kapel. In de kerk bevinden zich twee Mariabeelden van OLV van Alseberg. Een eerste beeld uit de 17de-eeuw wordt elk jaar meegedragen in de befaamde processie van de Car d'or met daarop het Waltrudisschrijn³⁴. Het kleed van de madonna is versierd met het wapen van Bergen. Het andere beeld uit de 19de-eeuw is een min of meer getrouwe weergave van het beeld uit Alseberg, nl. een *sedes sapientiae*. Het staat op een console hoog boven het altaar van de OLV kapel van Alseberg. De kern van het beeld bestaat uit hout, afgewerkt met gips en daarna verguld. Reeds in 1670 verleende paus Clemens X aan het broederschap twee volle en twee gedeeltelijke aflaten.

In de 17de eeuw telde het broederschap 300 leden, in 1775 waren het er 149 en in 1854 waren er 163 ingeschrevenen. Onder de leden waren er heel wat edellieden.⁽³⁵⁾

In 1769 hield men in Bergen een jubelfeest met een stoet waarin men de glorie van het Alsembergs bedevaartoord uitbeeldde door talrijke praalwagens met opschriften. Voor deze gelegenheid werd in hetzelfde jaar een Franse vertaling van Lucas Van Lathem's werkje in Bergen herdrukt. De praalwagens werden er uitvoerig in besproken. In 1855 liet men het werkje nogmaals herdrukken.

Het broederschap deed verschillende schenkingen aan de kerk waaronder in 1684 een schilderij dat het visioen van pastoor van Egidus voorstelt. In 1894 werd door het broederschap het beeld geschonken van de H. Moeder Anna, gemaakt door L. Blanchaert.

Dat het broederschap ook in de tweede helft van de 19de eeuw nog een grote bloei kende bewijst een kleine aankondigingsaffiche van de jaarlijkse bedevaart in het parochiearchief. Hierop zien we dat een treinrit van Bergen naar het station van Rode bijna drie uur duurde.

De kapel van OLV van Alseberg in de Sint-Waltruduskathedraal. Boven het altaar een 19de-eeuwse kopie van het Alsembergs genadebeeld. Binnenkort zal in deze kapel de bezoekersruimte met toeristische stand gehuisvest worden.

De OLV van Alseberg uit de 17de eeuw in de Sint-Waltruduskathedraal wordt elk jaar in de processie van de "ducasse" meegedragen.

Een werkje uit 1855 met daarin een korte geschiedenis van OLV van Alsenberg en een beschrijving van de jubelfeesten van 1769 toen het broederschap in Bergen haar 100ste jubileum vierde. Archief Pastorie.

Broederschap in Brussel.

Het broederschap van OLV van Alsenberg te Brussel moet zeer oud zijn. In 1534 werd de ordonnantie ervan vernieuwd.

Volgens de statuten moest elk lid jaarlijks "te comen ten dage als men OLV tot Alsenberg sal ommedragen om onser LV den mantel te presenteren". Deze mantel die het broederschap uit Brussel meebracht, werd het Mariabeeld aangedaan onder een Lindeboom. De boom bevond zich vermoedelijk ter hoogte van de Grote kapel van OLV van Lourdes. Van aan de Linde volgde de stoet de oude processieweg die langs de Beukenstraat over de dorpskom van Rode liep.

In 1757 telde het broederschap 72 leden. Hun lokaal was gelegen in het Beenhouwersstraatje. Het broederschap moet na verloop van tijd nog enkel bestaan hebben uit beenhouwers.

Een schilderij uit 1780 toont het broederschap in processie naar Alsenberg met hun prachtige troon voor het OLV-beeld. Op hetzelfde schilderij staat ook een rijk geborduurd vaandiel dat op bedevaartstocht werd meedragen.

Vanaf 1891, na een lange pauze van meerdere decennia, hervatte het broederschap haar jaarlijkse bedevaart. Met het jubelfeest in 1891 stapten ze mee op in de stoet achter de processietroon die hun voorgangers hadden geschonken. In 2001 deed de Gilde van de Brusselse Beenhouwers de bedevaart nogmaals over.

Vaandel van de Beenhouwersgilde van Brussel, eind 18de-eeuw. Archief Pastorie.

Broederschap in Doornik.

Het broederschap van OLV van Alsemberg in Doornik gaat zeker terug tot in de 14de eeuw. Een zijkapel in de H. Piatuskerk is versierd met zeven schilderijen uit 1742 die de stichtingslegende van de kerk van Alsemberg uitbeelden. Op het altaar staat een verguld houten beeld. Een tweede OLV-beeld uit 1759 is geheel in zilver en berust in de sacristie van de H. Piatuskerk. De beelden vertonen niet de minste gelijkenis met het OLV-beeld van Alsemberg.

Het broederschap van Doornik was - met verschillende leden uit de adel - erg elitair. Het bestond uit vier groepen: de "witten", de "roden", de "paarsen" en de "groenen". Aan het hoofd van een kleur stond een "meester", die jaarlijks verkozen werd. Uit de vier meesters werd er een "hoofdmeester" verkozen, ook jaarlijks. Het broederschap had ook een "livrei" in dienst, die allerlei taken had

De kapel van OLV van Alseberg in de Sint-Piatuskerk in Doornik. De lambrisering is afgewerkt met schilderijen die hetzelfde thema hebben als de schilderijen in Alseberg, nl. de stichtingslegende. De vloer van de kapel is belegd met grafstenen van de overleden leden van het broederschap. Met dank aan de heer en mevrouw Desmet-Baert, Doornik.

Rijk brokaats, dat door pastoor Bols op een vaandel werd genaaid, is afkomstig van een "rock" of kleeed van het genadebeeld. Het kleeed werd geschonken door het broederschap van Doornik in de 18de eeuw. Onderaan staat "TOURNAY" met daarboven het wapenschild van de stad. In 1965 werd het borduurwerk in een kazuifel verwerkt. Archief Pastorie.

EGLISE DE SAINT-PIAT, A TOURNAI

SOLENNITÉ DE 8 JOURS

EN L'HONNEUR DE LA TRÈS SAINTE VIERGE
V.G. LA CONFRÉRIE DE

N. D. D'ALSEMBERG

Le **Dimanche 14 août, 1892**, à **2 1/2 heures** après-midi, commencera la Solennité par les Vêpres, suivies du Salut et de la Bénédiction.

Le **Lundi 15**, jour de l'Assomption de la Très Sainte Vierge, la Messe solennelle à **9 heures**, et Procession; les Vêpres à **5 heures**, suivies du Sermon et du Salut.

Le **Dimanche** dans l'octave, la Messe solennelle à **11 heures**, les Vêpres à **2 1/2 heures**, suivies du Salut et des Litanies.

Les autres jours de l'octave, la Messe à **8 heures**, le Salut solennel à **7 1/2 heures**, à la chapelle d'Alseberg.

Notre Saint-Père le Pape Innocent X, par sa Bulle « prepetuus » datée de 11 Juin 1652, accorde une Indulgence plénière à tous les Confrères et Consecrés qui, pendant sa vie, assisteront à la Messe de Saint-Piat, ou à la chapelle de Notre-Dame d'Alseberg; y seront pour les uns solennels: 1. Le jour de leur entrée en ladite Confrérie; — 2. Le jour de l'Assomption de la Très Sainte Vierge, depuis les premières Vêpres jusqu'à soleil couchant du dit jour; — 3. Quand à l'entrée de la mort, de son premier deuil, de l'Anniversaire de son décès, de la Très Sainte Vierge de Rome.

Le même Pape Innocent X, accorde encore, et dans la même Bulle, une Indulgence de 7 ans et 7 quinzaines, et pour chaque fois, aux Confrères et Consecrés qui, pendant sa vie, assisteront à la Messe de Saint-Piat, ou à la chapelle de Notre-Dame d'Alseberg, à chacune des quatre messes dites de la Sainte Vierge, savoir: l'Assomption, la Visitation, le Naïve et la Purification, toujours pour ladite Confrérie, ainsi qu'elle est célébrée le jour solennel à neuf heures.

Il est aussi accordé 40 jours de pénitence indulgence à chacune des femmes seules qui seront, pour les Confrères et Consecrés: 1. Qui assisteront à la Messe solennelle le jour de leur entrée en ladite Confrérie; — 2. Qui assisteront à la Messe solennelle le jour de l'Assomption de la Sainte Vierge; — 3. Qui assisteront à la Messe solennelle le jour de leur mariage; — 4. Qui, sans procession, dans l'église ou en dehors, accompagneront le Saint-Sacrement qu'on porte aux malades, ou qu'on offre à l'indigent souffrant; — 5. Qui assisteront, ainsi que les Confrères et Consecrés, à la messe, pour les âmes des Confrères et Consecrés trépassés; — 6. Qui assisteront, dans les autres jours de l'octave, à la messe solennelle, à la chapelle d'Alseberg.

Notre Seigneur l'Évêque de Tournai accorde à cette occasion une Indulgence de 40 jours à tous les Confrères et Consecrés qui, pendant sa vie, assisteront à la Messe solennelle, le jour de leur entrée, le Lundi et le Jeudi dans l'église de l'Assomption, les jours de l'Assomption et de la Naïve de la Sainte Vierge.

Le 23 août, à 8 heures, Obit pour les Confrères et Consecrés trépassés.

Les Maîtres recevront, à leur buffet, les annuels des Confrères et Consecrés et inscriront les noms de ceux et celles qui voudront entrer dans la Confrérie.

55

Aankondiging van het Heilig octaaf ter ere van OLV door het broederschap van OLV van Alseberg te Doornik. 1892. Archief Pastorie.

zoals het dragen van het vandiel, het aanreiken van de flambeewen voor de processie, het klaarzetten van het altaar en het bekleeden van het Mariabeeld. Niet het gehele broederschap kwam elk jaar op bedevaart naar Alseberg, maar wel telkens één kleur. Dan schonken bijvoorbeeld de “witten” een witte mantel voor het beeld, het jaar erop de “roden”, enz..(36) De kerk bezit nog een kazuifel met rijk borduurwerk afkomstig van zo'n rok of kleed. Het confrérieboek is bewaard gebleven. Hierin staan de leden vermeld en zijn ook de verslagen van de jaarlijkse algemene vergadering en het verslag van de verkiezing van de “meesters” opgetekend.(37) In 1652 verleende Paus Innocentius aflaten aan het broederschap te Doornik. Het broederschap was soms verhinderd om jaarlijks op bedevaart naar Alseberg te komen. In dergelijk geval werd op de eerste

De zilveren OLV van Alseberg, werk van een Doorniks edelsmid uit 1759. Dit beeld wordt elk jaar meedragen in de grote processie van Doornik in september. Met dank aan de heer Jozef Ghysels.

zondag van september in de zijkapel van het broederschap in de H. Piatuskerk een hoogmis opgedragen en in processie in de stad uitgegaan. In 1810 kwamen nog 4 personen naar Alseberg namens de anderen en offerden hun jaarlijkse gift van 10 gulden. Vanaf 1823 bleef de bedevaart voorgoed weg.

Broederschap in Halle.

Het broederschap van OLV van Alseberg te Halle werd in 1812 heringericht of aangepast.

Tussen 1812 en 1832 waren er 62 mannen en 100 vrouwen lid van het broederschap. In die periode verleende Aartsbisschop Boonen 100 dagen aflat aan de processie die plaats vond 's maandags na de feestdag van OLV Hemelvaart.

In 1825 schonk het broederschap te Halle twee zilveren kandelars en twee "*boekjes met potten in posseleyn*". En later nog een monstrans en een ceremoniestaf. Er is sprake van een schenking van twee glasramen, nl. "*De bezoeking van Maria aan haar nicht*" en

Deze gegraveerde medaille met stadswaapen werd door het broederschap van Halle geschonken aan de kerk van Alseberg in 1891. Archief Pastorie.

dat met de "Nederdaling van de H. Geest". In 1902 lieten ze voor de kerk van Alseberg een communiebank beeldhouwen door Peeters in Antwerpen. Ook dit broederschap hervatte haar jaarlijkse bedevaart in 1891.

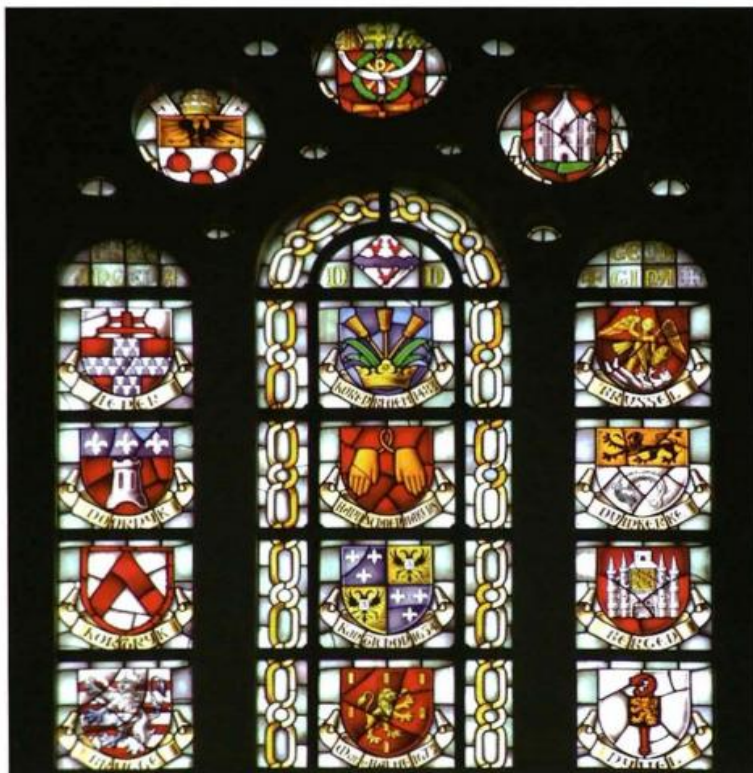
Rederijderskamer in Ieper.

Al in 1315 werd te Ieper een gilde of rederijderskamer ter ere van OLV van Alseberg opgericht onder de titel "De Korenbloem". Hun kenspreuk luidde "Lichtgelaen". De Graaf van Vlaanderen, Robrecht van Bethune, hechtte zijn goedkeuring aan de stichting. Het blazoen van de gilde werd in 1903 - volgens Bols - bewaard in het kasteel Beauvoorde te Wulveringem bij Veurne. Elk jaar nam de gilde deel aan de processie van Sint-Niklaas in Ieper. De rederijderskamer hield op te bestaan in 1794 met de Franse overheersing, maar het broederschap van "OLV van Alseberghe" bleef voortbestaan in de Sint-Niklaaskerk te Ieper. Bij wijze van herinnering aan de bloeiende bedevaarten van weleer, werd in de Sint-Niklaaskerk in 1951 een nieuw gekleurd glasraam geplaatst waarin wapenschilden verwerkt zijn van Alseberg, van de rederijderskamer "De Korenbloem" en van kanunnik Tichon, die wonderbaarlijk genas door OLV van Alseberg. Zeer merkwaardig is de dubbele zilveren plaat, waarschijnlijk het sieraad van een missaal die in 1685 door het broederschap werd geschonken.(38)

Sebastiaan Tichon, kanunnik in de Sint-Martinuskathedraal, was in 1654 dodelijk ziek en had al verschillende "teekenen des doods" ontvangen. Er werd een prentje van OLV van Alseberg aan zijn

Dubbele zilveren plaat, waarschijnlijk sierde deze een missaal die in 1685 door het broederschap werd geschonken. De eerste plaat heeft als opschrift "Opgedraegen Door de Prynseylcke Gylde Van Onse Lyeve Vrouwe Van Alsenberge Geseyet Lychtgelaen Onderhouden Bynnen Ypre Anno 1685 Gouvernuers Yan De Coene Fransoes De Swarte Prynse Sr Yan Maes Hofman Yor Fransoes Pauwels Bultee(l)". De tweede plaat stelt OLV van Loretto voor. De casa santa of heilig huis van Maria daalt er neer uit de hemel, gedragen door putti. Daaronder in het zilver gedreven "ALSEMBERGH". Archief Pastorie.

Bij wijze van herinnering aan de bloeiende bedevaarten van weleer, werd in de Sint-Niklaaskerk in 1951 een nieuw gekleurd glasraam geplaatst. De wapenschilden van Alsemerg (boven rechts) en van de rederijkerskamer "De Korenbloem" werden erin verwerkt. Ook het wapenschild van kanunnik Tichon, die wonderbaarlijk genas, door het aanroepen van O.-L.-Vrouw van Alsemerg, kreeg een centrale plaats. © Copyright Stedelijk onderwijsmuseum Ieper.

bedsponde gehangen en hij beloofde zijn uiterste best te doen om de broederschap van OLV van Alseberg te leper, door de oorlogstijd verkommerd, nieuw leven in te blazen. Na zijn wonderbaarlijke genezing liet hij een schilderij ophangen aan het altaar in Alseberg met daarop in het Latijn het verhaal van zijn genezing. Pastoor Lucas van Lathem tekende de wonderlijke genezing op in zijn boek van het Alsebergs broederschap en liet Sebastiaan Tichon zijn verklaring eigenhandig ondertekenen.

Broederschap in Liedekerke.

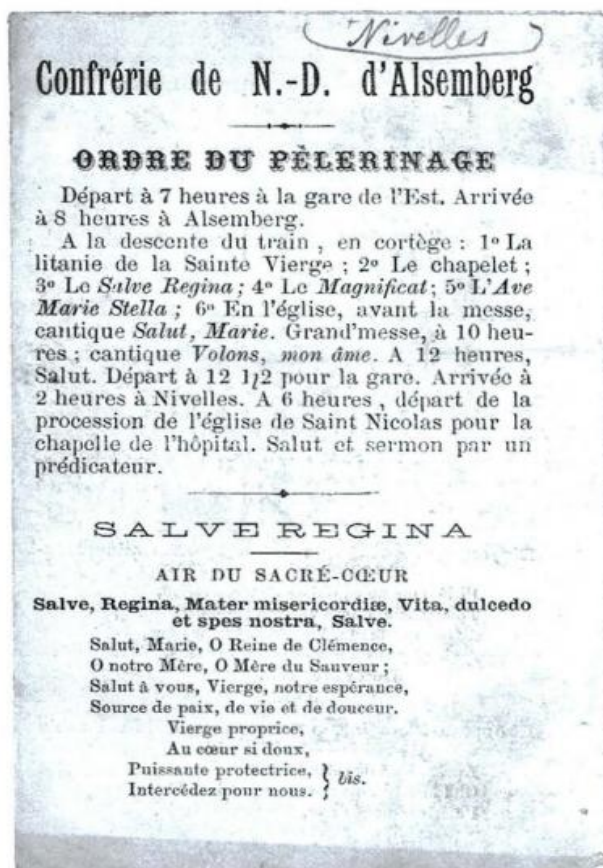
Het broederschap van OLV van Alseberg te Liedekerke werd opgericht in 1818. Het is vandaag het enige broederschap dat jaarlijks een bedevaart naar Alseberg organiseert. In 1904 werd de troon van de beenhouwers op kosten van deze bedevaart hersteld. Verder schonk het broederschap misgewaden, bloemenkaarsen, een OLV-vaandel, enz. In het jubeljaar 1959 schonken ze een wit gewaad voor drie priesters. De huidige voorzitter van het broederschap van Liedekerke is Egmond Deneve, in 1993 schreef hij een boek over de broederschap van .(39)

Een groepsfoto van de Liedekerkse bedevaarders uit 1919, toen ze hun 100ste verjaardag vierden. Archief Broederschap Liedekerke.

Broederschap in Nijvel.

In "l'Eglise de l'Hopital" te Nijvel bestond er een broederschap met 240 leden. Sinds 1647 kwamen zij op bedevaart, 's zondags na de feestdag van Maria Magdalena. In de jaren 1820 offerden ze onder meer jaarlijks een zware wassen kaars.

Bedevaart van de Broederschap "Confrérie de N.-D. d'Alseberg" uit Nijvel. Aankondiging van een bedevaart.

VI. De Mirakels.

In de onderstaande tabel werden alle 44 mirakelverhalen tussen 1473 en 1669 geanalyseerd. In de linkerkolom wordt de aandoening weergegeven waarvoor men in Alseberg een genezing of gunst bekam. De "gesletenheid" wijst op een liesbreuk, een aandoening die vooral bij mannen voorkomt wegens de specifieke anatomie. De verkregen gunst moest niet noodzakelijk medisch zijn, zo kwam in 1655 Jean Le Josne levend uit een hevige storm na het aanroepen van OLV van Alseberg.(40)

De vele mirakelverhalen die ons zijn overgeleverd, zijn een bewijs van de zeer grote verering voor OLV van Alseberg. Verschillen-

	Man		Vrouw		Kind geslacht onbepaald	Totaal
	Volwassen	Kind	Volwassen	Kind		
Blind	-	-	-	1	-	1
Geesteszieken	-	-	1	-	-	1
Kreupel en verlamd	-	1	1	1	-	3
Gesletenheid	5	4	-	-	-	9
Diverse kwalen (moeilijke bevalling)	1	-	7	-	-	8
Niet gespecificeerde kwalen	1	2	-	-	-	3
Doodgeboren kinderen	-	-	-	1	1	2
Naalden	-	-	-	1	-	1
Verdrinking	-	3	-	2	-	5
Verwonding, ongeval	1	3	-	2	1	7
Niet medisch	4	-	-	-	-	4
Totaal	12	13	9	8	2	44

de pastoors van de 15de tot en met de 19de eeuw maakten aantekeningen van de weldaden toegeschreven aan OLV, in totaal 66 mirakels.

Pastoor Lucas van Lathem (1639-1654) tekende de meeste mirakels en wonderbaarlijke genezingen op, nl. 19. Hij deed dit in het boek *"Broederschap van O.-L.-V"*. Wanneer het kon, liet hij de begenadigden hun getuigenis eigenhandig ondertekenen. Het laatste mirakel vond plaats in 1897 en werd opgetekend door pastoor Bols (1887-1907) in zijn boekje *"De Kerk van Alseberg en haar miraculeus beeld van OLV"*.

Het is opvallend dat OLV van Alseberg vooral in West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen bekend was. De oudste genezingen die vermeld werden zijn haast alle uit die streek, nl. in een dorp bij Bavay (1473), Ledegem bij Kortrijk (1473), Ieper (1490), Waasten (1506), Herzele (1507), Broekzele bij St. Omaars (1509) en Hullegem (1520). Mogelijk houdt dit verband met de stichtingslegende, waarin het vlas op één nacht rijp was en men zo hier een kerk kon bouwen. De West-Vlaamse regio was destijds gekend voor zijn vlasteelt.

In Brabant is de oudst vermelde plaats Tienen. Van in 1474 kwamen er naar Alseberg op bedevaart.

De mirakelverhalen werden meestal volgens een bepaald stramien opgetekend. Bij kwalen werd eerst de hopeloze situatie geschetst waarbij men tevergeefs meerdere dokters raadpleegde of andere heiligen aanriep. Pas wanneer de hulp van OLV van Alseberg werd ingeroepen vond de genezing plaats.

Wanneer we de mirakels van bij het begin van de optekeningen tot 1669 analyseren, stellen we vast dat het in meer dan de helft van de gevallen gaat om ongelukken of genezingen bij kinderen, moeilijke bevallingen of doodgeboren kinderen. Ook de liesbreuken bij mannen maken een groot deel uit van de wonderbaarlijke verhalen.

Besluit.

Zoals blijkt uit de vergelijking in het begin van het artikel, was Alseberg een eerder bescheiden bedevaartsoord. Haar grote bloei-periode kende deze parochie in de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw, voornamelijk door de steun van de Brabantse hertogen. Hoewel Halle en Scherpenheuvel Alseberg tijdens de contrareformatie ruimschoots overvleugelden, kende het bedevaartsoord een heropleving van devotie vanaf midden 17de eeuw. Deze devotie liet vele sporen na in de kerk: de schilderijen van Sallaert, de schenkingen van verschillende broederschappen en de processies. Een waardevolle getuige van pelgrimage en volksdevotie in Alseberg zijn de tientallen zilveren ex-voto's, afkomstig van het oude hoogaltaar. De collectie is een van de grootste van Vlaams-Brabant. Na de Franse revolutie - een absoluut dieptepunt in de geschiedenis van het bedevaartsoord - en door toedoen van het Concordaat van Napoleon, bloeide het bedevaartswezen opnieuw. De voltooiing van de toren, de restauratie van de kerk met Mariabeeld en de dynamische persoonlijkheid van Pastoor Bols deed omstreeks 1900 opnieuw grote groepen pelgrims naar Alseberg komen. Vandaag is het broederschap van Liedekerke nog steeds present op 15 augustus. Niet-tegenstaande de meeste broederschappen, processies en bedevaarten volledig zijn verdwenen, zijn ze een belangrijk element van de sociale, economische en religieuze geschiedenis van onze streek. Het omvangrijke archief in de pastorie en de verschillende kerkschatten kunnen dit alleen maar beamen.

Voetnoten.

- 1 CLEMENT, R. *Halle: een Bourgondisch feest*. Tielt, 1991 p. 59
- 2 LANTIN, A. *Scherpenheuvel, oord van vrede: ontstaan van de bedevaartplaats, beschrijving van koepelkerk en kunstschaten*. Retie, 1971 p. 19
- 3 VAN LATHEM, L. *Historie der miraculeuse kerk van O.-L.-Vrouw tot Alseberg*. Brussel, 1669 p. 78

- 4 BASTIAENSENS, I. *De volksdevotie rond Onze-Lieve-Vrouw van Halle in de middeleeuwen. Streekstudies Buizingen-Halle-Lembek*. Nr 6, 1995 p. 224.
- 5 NUMAN, PH. *Historie vande mirakelen die onlanx in grooten ghetale ghebeurt zijn door die intercessie ende voor bidden van die H. Maghet Maria. Op een plaetse genoemt Scherpen-heuvel by die Stadt van Sichen in Brabant*. Brussel, 1606 p. 48.
- 6 VAN LATHEM, L. *Historie der miraculeuse kerk van O.-L.-Vrouw tot Alseberg*. Brussel, 1669 p. 28.
- 7 CLEMENT, R. *Halle: een Bourgondisch feest*. Tielt, 1991, p. 42
- 8 LANTIN, A. *Scherpenheuvel, oord van vrede: ontstaan van de bedevaartplaats, beschrijving van koepelkerk en kunstschaten*. Retie, 1971 p. 234-235.
- 9 BOWEN, KAREN L. *Marian pilgrimage sites in Brabant: a bibliography of books printed between 1600-1850*. *Miscellanea Neerlandica*; 37. Leuven, 2008 p. 61-106.
- 10 BOWEN, KAREN L. *Marian pilgrimage sites in Brabant: a bibliography of books printed between 1600-1850*. *Miscellanea Neerlandica*; 37. Leuven, 2008 p. 163-305.
- 11 BOWEN, KAREN L. *Marian pilgrimage sites in Brabant: a bibliography of books printed between 1600-1850*. *Miscellanea Neerlandica*; 37. Leuven, 2008 p. 3-14.
- 12 CLEMENT, R. *Halle: een Bourgondisch feest*. Tielt, 1991, p. 53.
- 13 DUERLOO, L & WINGENS, M. *Scherpenheuvel. Het Jeruzalem van de Lage Landen*. Leuven, 2002 p. 26.
- 14 THEYS, C. *Geschiedenis van Alseberg*. Brussel, 1960 p. 256
- 15 QUAGHEBEUR, P. (red.), *Het Aartsbisdom Mechelen-Brussel: 450 jaar geschiedenis. I. Het aartsbisdom Mechelen van de katholieke hervorming tot de revolutietijd 1559 - 1802*. Antwerpen, 2009 p. 38.
- 16 THEYS, C. *De geschiedenis van Alseberg*. Brussel, 1960 p. 417
- 17 MORELLI, A. (red.) *Devotie en godsdienstbeoefening in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek*. Brussel, 2005 p. 118-120.
- 18 MORELLI, A. (red.) *Devotie en godsdienstbeoefening in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek*. Brussel, 2005 p. 108.
- 19 VERSCHAFFEL, T. (e.a.) *Neostijlen in de negentiende eeuw: zorg geboden?* Leuven, 2002 p. 250.
- 20 http://nl.wikipedia.org/wiki/Ex_voto.
- 21 VAN LATHEM, L. *Historie der miraculeuse kerk van O.-L.-Vrouw tot Alseberg*. Brussel, 1669 p. 30.
- 22 VAN EECKHOUDT, L. *Zilveren ex-voto's*. Hakendover, 2002 p. 11-12.
- 23 deze indeling werd overgenomen uit: VAN EECKHOUDT, L. *Zilveren ex-voto's*. Hakendover, 2002 p. 13.

- 24 SANDERUS, A. *Alsebergia Pio B. Mariae Virginis cultu, miraculisque celeberrima*. Brussel (apud Philippum Vleugartium), 1659 p. 9.
- 25 DE LA TOUR, H. *Bibliothèque Nationale. Catalogue de la collection Rouyer, léguée en 1897 au département des médailles et antiques. I: Jetons & méreaux du Moyen Age*. Parijs, 1899 (Herdruk Rebecq, 2000) p. 111; SERRURE, C. "Notice sur quelques anciens méreaux de Belgique" in *Messenger des sciences et des arts de la Belgique*. Tome V, Gent 1837 p. 465.
- 26 THEYS, C. *De geschiedenis van Alseberg*. Brussel, 1960 p. 444.
- 27 VASTIAU, M. *Tussen Halle en Alseberg. Tentoonstelling van bedevaartvaantjes uit de omgeving van Dworp*. Beersel, 1999 p. 5
- 28 KOLDEWEIJ, J. *Geloof en geluk: sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen*. Arnhem, 2006. p. 42-43.
- 29 VASTIAU, M. *Tussen Halle en Alseberg. Tentoonstelling van bedevaartvaantjes uit de omgeving van Dworp*. Beersel, 1999 p. 4.
- 30 THEYS, C. *De geschiedenis van Alseberg*. Brussel, 1960 p. 466-469.
- 31 SEVENS, TH. "Openbare verering van O.-L.-Vrouw en van heiligen in de middeleeuwen" in *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, 2de jaargang, 5de en 6de aflevering. Kortrijk, 1905; KOLDEWEIJ, J. *Geloof en geluk: sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen*. Arnhem, 2006. p. 200-202.
- 32 BASTIAENSENS, I. *De volksdevotie rond Onze-Lieve-Vrouw van Halle in de middeleeuwen*. Streekstudies Buizingen-Halle-Lembeek. Nr 6, 1995. p. 187; Algemene informatie over de broederschappen tijdens de middeleeuwen vindt men in het werk van: TRIO, P. *De Gentse broederschappen (1182-1580): ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*. Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent nr. 16. Gent, 1990.
- 33 Een mooi voorbeeld van dergelijk onderzoek: VAN EECKHOUDT, L. "De verering van Onze-Lieve-Vrouw van Halle bij de paters augustijnen te Gent" in *Eigen Schoon en de Brabander*. Asse, 2007 (nr 4).
- 34 <http://www.ducassedemons.info/>.
- 35 Algemeen Rijksarchief Bergen, (HENNEBERT, H. & LOUANT, A. *Inventaire des archives appartenant à la fabrique d'église de la Collegiale Ste-Waudru a Mons*. S.d., s.l.) Archives appartenant à la fabrique d'église de la Collegiale Ste-Waudru. nr. 333.
- 36 Algemeen Rijksarchief Doornik, (WYMANS, G. *Inventaire d'archives paroissiales de la ville et de l'arrondissement de Tournai*. Tome I. Brussel, 1970). Archives de la Paroisse St. Piat. nr 472.
- 37 Algemeen Rijksarchief Doornik, (WYMANS, G. *Inventaire d'archives paroissiales de la ville et de l'arrondissement de Tournai*. Tome I. Brussel, 1970). Archives de la Paroisse St. Piat. nr 470.

-
- 38 BOLS, J. *Bijdrage tot de geschiedenis van de Iepersche rederijkamer "De Korenbloem" gezeid "Lichtgelaen". Eene mededeeling gedaan in de Commissie voor geschiedenis, bio- en bibliographie.* Gent, 1903.
- 39 DENEVE, E. *Maria ter ere. Over heiligen, ziekten, volksgeloof en de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Alseberg.* s.l. 1993.
- 40 THEYS, C. *De geschiedenis van Alseberg.* Brussel, 1960 p. 462.

Errata nummer 46 - 47 april-september 2010.

1. Op de voorpagina en blz. I het nummer aanpassen van de publicatie. Moet zijn: **nr 46-47 april-september 2010.**
2. Namen bij de foto op blz. 121.
Door verwisseling van nummers in de contourfoto zijn een aantal namen fout weergegeven. Het betreft de nummers 19 tot en met 29. Zie hier de correcte weergave:
 19. Leopold Debelder
 20. Frans Magnus
 21. Arthur Debelder
 22. Jozef De Leeuw
 23. Jan Stas
 24. Felix De Wachter
 25. Pierre Weemaels
 26. Floridor Gouwers
 - 27 Jan Debelder
 28. Frans Walschot
 29. Jan Baptist ...
3. Correcties en aanvullingen bij het artikel Herman Lemaire.

Blz 124: De foto van de familie Lemaire dateert van omstreeks 1910, na het overlijden van hun moeder Maria Anna Van Calster. Zij overleed te Dworp op 22 maart 1909, één dag voor ze 63 jaar zou worden.

Blz. 125, al. 18: lees: "... Op 6 oktober 1977 ..." moet zijn: "... Op 6 oktober 1877 ...".

Blz. 126: Afbeelding van ereprofessor kanunnik Raymond Lemaire, en niet baron Raymond Lemaire.

Blz. 127: Maria Lemaire. In augustus 1900, 19 jaar oud, behaalt ze het diploma van onderwijzeres met de grootste onderscheiding . Na de dood van vader Donaat in 1913, gaat ze inwonen bij haar broer Kanunnik Lemaire te Leuven.

Blz. 130: Omstreeks 1910 verlaat hij de ouderlijke woning. Na de dood van zijn vader en het vertrek van zijn zuster Maria naar Leuven in 1913, blijft hij alleen in Dworp achter.

Blz. 136: Het mozaïek (zie kleurenfoto) is gemaakt naar het ontwerp van Herman Lemaire. Ook de ontwerpen van de mozaïeken in de Koninklijke Crypte zijn van zijn hand.
Herman Lemaire Ambtenaar.

Op 25 oktober 1913 benoemt minister Joris Helleputte hem tot bouwmeester 1ste klasse. Joris Helleputte was van 1912 tot 1918 minister van openbare werken. Zijn schoonbroer advocaat Frans Schollaert, eveneens uit het Leuvense, was toen voorzitter van de kamer van volksvertegenwoordigers.

Blz. 140: Mozaïek met de wapens van de negen provincies, naar een ontwerp van Herman Lemaire.

Colofon

En het dorp zal duren...

Is het trimestrieel tijdschrift van het
Heemkundig Genootschap "van Witthem" - Beersel

oktober - december 2010 - nummer 48 - jaargang 12

voorzitter	Marc Desmedt Dwersbos 109 1650 Beersel 02. 377.27.94
ondervoorzitter	Edgard Winderickx Brouwerijstraat 18 1653 Dworp 02. 380.30.14
secretaris	Michel Vastiau Leeuwerikenlaan 10 1650 Beersel 02. 380.54.38
penningmeester	Agnes Walschot Lindekensweg 110 1652 Alseberg 02. 380.67.31

Inlichtingen tijdens de kantooruren in het gemeentehuis te Beersel - dienst cultuur
Alsebergsteenweg 1046
1642 Alseberg
02 3591616

Prijs van dit nummer € 8 - jaarlijks abonnement bedraagt € 20, te storten op rekeningnummer
001-3114341-38 van het Heemkundig Genootschap "van Witthem" Beersel, met vermelding van
naam, voornaam en adres, gevolgd door de aanduiding "Abonnement tijdschrift".

Werkten mee: Giedo Debusscher, Jan De Cock, Marc Desmedt en Dr. Bart Franssen.

Samenstelling: de redactieraad.
Verantwoordelijke uitgever: Marc Desmedt.

Eindvormgeving en druk: Drukkerij B.V.B.A. Mariën-Deneyer - Dworp.

*Heemkundig
Genootschap
"van Witthem"*